

Ф. ШАКОВИЦЬКИЙ

Інтернаціонал Боротьби.

I

За короткий час III Комуністичний Інтернаціонал склався в бойову світову організацію. В своїх лавах він налічує по-над мільйон членів, до півсотні компартій. Він згуртував навколо себе всі міжнародні революційні організації: Червоний Профінтерн, Комуністичний Інтернаціонал Молоди, Селянський Інтернаціонал, Міжнародню Організацію Допомоги Революційним Борцям і інші.

Зв'язки налагоджені тепер зо всіма країнами світу. Мало не в кожній країні є комуністична партія чи група. Антени до Москви, світової Мекки й Медини, проведені з Індії, Яви, Аргентини, Бразилії, Мексики. Про «Радянські Землі», де перебуває штаб світової революції, мріють і китайський кулі на рисових полях, і негр на тютюнових плантаціях. Комінтерн не тільки міжнародня, а й міжрасова організація.

Та про Комінтерн не тільки знають пригноблені народи, робітники й селяне. А й під приводом його вони героїчно борються за своє визволення.

Ми тут і хочемо простежити головні моменти його розвитку, особливо в справі тактики, безпосередньої боротьби комуністичних сил пролетаріату й працюючих з буржуазією та її прихвостнями соціал-зрадниками.

Формально III Комуністичний Інтернаціонал почав існувати з березня 1919 року, хоч зародки його, ідеологічне формування основних засад, почалися раніше.

Ще на Штутгартському Конгресі II Інтернаціоналу виявилось ліве крило.

«В 1907 році на Штутгартському Конгресі,—свідчить тов. Зінов'єв—почалось перше формування тієї фракції, з якої виріс III Інтернаціонал. На чолі тієї фракції були: Володимир Ілліч і небіжчиця Роза Люксембург»¹⁾.

Ще надзвичайної ваги факти подає тов. Зінов'єв.

«На Копенгагенському Конгресі (1910 р.) тов. Ленін зробив другу спробу створити ліве крило; йому пощастило зібрати навіть міжнародню нараду, але справа пішла «через пень-колоду», зібралось всього 10 чоловік, з яких половина побоювалась ходити на нараду»²⁾.

На Базельському Конгресі (в 1912 р.), про відношення до війни було ухвалено резолюцію лівих. Навіть опортуністи й ті голосували проти «захисту батьківщини». Після конгресу Ленін якось скептично промовив:

¹⁾ Промови в Ленінграді та Москві з приводу п'ятиріччя Комінтерна—«Комуністичний Інтернаціонал» ч. 2—1924 р.

²⁾ Там же.

«Нам видали дорогий вексель, а хто буде по ньому платити». Він тоді вже не йняв віри «революційним», на словах, постановам конгресу.

В імперіалістичну війну соціалісти покололись на соціал-патріотів—одвертих захисників буржуазії, соціал-паціфістів, боязливих захисників буржуазії, та революційних інтернаціоналістів. Паціфісти були проти війни, але й жахались громадянської війни, цеб-то на ділі підтримували соціал-зрадників, на ділі допомагали буржуазії. Революційні Інтернаціоналісти кинули гасло: «Геть імперіалістичну війну й хай живе громадянська війна».

Під час війни справжньої інтернаціоналістичної найвитриманішої позиції додержувалися російські більшовики; далі в де-яких питаннях—більшість польської соціалістичної партії. До революційних інтернаціоналістів прилучилась група Сераті з італійської соціалістичної партії, правда вагаючись, і Балканська Федерація Соціалістичних партій і инш., на чолі з Раковським. Твердо стояли на інтернаціоналістичних позиціях «трибуністи» в Голандії за проводом Гортера й Панекука і Інтернаціоналістичне крило Німецької соціал-демократії—з К. Лібкнехтом, Р. Люксембург, Ф. Мерингом і Радеком, що під кінець імперіалістичної війни об'єднались в групу «Спартак».

Далі—Цімервальд-Кінталь (в Швейцарії). Вже на Цімервальдській конференції група на чолі з т.т. Леніним, Зінов'євим, Р. Люксембург, К. Радеком, Гортером та иншими рішуче висовували тактику перетворення імперіалістичної війни в громадянську, в революцію.

Там Ленін пропонував покінчити, порвати з соціал-патріотами та соціал-паціфістами—«миротворцями» й організувати III Інтернаціонал.

«Але в Цімервальді і Кінталі,—свідчить тов. Зінов'єв,—ніхто й слухати не хотів про III Інтернаціонал... і тільки одиниці з лав Польської, Латвійської та Шведської партій підтримували Володимира Ілліча в справі підготовки III Інтернаціоналу».

В Цімервальді більшість все-ж таки була на боці паціфістів центристів, одностумців Гаазе-Каутського, Ледебур. Верх одержало Лідебурське «болото», як прозвав його т. Зінов'єв, перевагу мали «миротворці».

В Кінталі (в 1916 році) більшість у де-яких питаннях збирала вже група Леніна, Р. Люксембург, К. Лібкнехта. Проте III Інтернаціоналу закласти не пощастило.

Революція в Росії і на Україні, боротьба за радянську владу, блокада тим більше ще не давали ні змоги, ані часу продовжувати розпочату роботу.

І тільки 5 березня 1919 року з ініціативи Російської Комуністичної партії відкрився 1-й Конгрес Комінтерну. З'їхалось до 35-ти делегатів різних соціалістичних партій. Компартій тоді було зовсім мало. Навіть в Німеччині лише перед самим конгресом зформувалась компартія; по де-яких країнах були тільки окремі комуністичні групи. Переважна більшість делегатів була з різних європейських держав.

Перший конгрес склав платформу, основні засади для об'єднання лівих соціалістичних та комуністичних груп, і звернувся з маніфестом до пролетаріату всього світу, в якому закликав робітників під прапор III Інтернаціоналу. Головною умовою для вступу до Комуністичного Інтернаціоналу було визнання диктатури пролетаріату в формі радянської влади.

На Бернській Конференції в лютому 1919 р., де вперше після війни зібрались соціал-патріоти, навпаки було засуджено всяку диктатуру, що не спірається на «більшість народу». «З точки зору конференції справжній розвиток соціалізму можливий тільки в умовах демократичного ладу. А ще погрозовіші є всякі спроби диктатури, яка спірається на частину пролетаріату»¹⁾.

II

Період від першого до другого конгресу в розвитку Комінтерна треба вважати за агітаційний, пропагандистський. З початку це був гурток Комуністичної пропаганди. Не було ще компартій в таких високо розвинутих країнах, як Франція, Англія та Сполучені Штати. Треба було з'ясувати робітникам завдання й мету III Інтернаціоналу, звязатися з робітничими організаціями, профспілками, Соціалістичними партіями — приступити до організації комуністичних осередків і партій.

На другому Конгресі (в Липні 1920 року) виявились уже досягнення річної роботи. Зв'язки були вже з Індією, Китаєм та іншими країнами. Заклалась Компартія в Сп. Штатах і в таких колоніальних країнах, як Корея, Персія та Ірландія. Всього делегатів з'їхалось 169, з них від Комуністичних партій і груп 125.

Другий Конгрес накреслив завдання, які стояли перед Комуністичними партіями, поширив свою програмову платформу, виявив своє певне відношення до участі в парламенті, до роботи в профспілках, відзначив своє певне відношення до національної, колоніальної та аграрної справи, виробив статут, — 21 умову, — для вступу до Комінтерну.

21 умова потрібна була для оформлення комуністичного руху компартій. Вся суть цих умов і програмових засад зводилась до того, щоб одірвати ліві, справді інтернаціоналістичні партії, групи й елементи від II Інтернаціоналу й організувати окремі компартії.

Ленін так розцінював головні моменти в організаційному розвитку Комуністичного руху.

«Спочатку комуністи повинні були проголосити свої принципи. Це було пророблено на Першому Конгресі. Це був перший крок. Другий крок — організаційне оформлення Комуністичного Інтернаціоналу і вироблення умов вступу до його — умов для відокремлення на ділі від центристів, від справжніх, безпосередніх агентів буржуазії серед робітничого руху. Це було пророблено на II Конгресі»²⁾.

Головне, що вимагалось до вступу: 1) Розрив з соціал-шовінізмом і соціал-паціфізмом і 2) Визнання демократичного централізму в взаємовідносинах між окремими національними секціями та Виконкомом Комінтерну. II Інтернаціонал побудовано було скоріш за федералістичним принципом. Кожна його секція жила на «одрубах», своїм власним «господарством». Бюро Інтернаціоналу майже не втручалось до внутрішніх справ окремої партії. І через це II Інтернаціонал нездатний був керувати робітничим рухом у міжнародньому масштабі, бо не було твердої товариської дисципліни.

¹⁾ З постанов конференції.

²⁾ Ленін XVIII т. 349 стор. З листа до німецьких комуністів.

Комуністичному Інтернаціоналу, що готує бойові сили на повстання проти буржуазії, така організація не потрібна; йому потрібна централізована дисциплінована демократична організація, — єдина світова компартія.

III

Період від II-го до III-го Конгресу був часом росту організації «чистки» та оформлення секцій Комінтерну.

Другий Конгрес надавав цій роботі найбільшого значіння. В зв'язку з цим Володимир Ілліч на Конгресі заявив: «Коли ми не розправимось з центристами та напівцентристами, яких ми в Росії звемо меншовиками по всій лінії, в цілому світі, то тоді нам нічого братись навіть за азбуку комунізму. В порівнянні з цим завданням виправити помилки лівої течії в комунізмі — справа легка».

Добір справжніх Комуністичних партій не проходив так просто, як тепер доводиться говорити. Де-які соціалістичні партії, групи, провідники соціалістичних партій не могли порвати з нахилом, угодовством, опортунізмом II Інтернаціоналу, і не хотіли йти на розрив. (В Італії група Серапі, у Франції — Фросара, в Німеччині — Леві і т. инш.). Де-які занемогли на «дитячу хворобу», — як говорив тов. Ленін, — відкидали всяку участь у буржуазному парламенті, роботу в зрадницьких профспілках Амстердаму. В «дитячу хворобу» вдарилась «трибуністи» в Голандії (Горстер, Панекук), в Німеччині — Робітнича Компартія Італії, Англії та Америки теж не минула «лівизна». Виконкому Комінтерну довелося піти на «кризу» в партіях, почистити компартії від опортунізму та «лівизни».

Процес добору справжніх комуністичних партій не закінчився і до теперішнього часу. На пленумі (12—23, VIII, 1923 року) Виконком засудив поведінку шведської компартії, що відстоювала в своїй пресі — нейтралізм комуністів в справі релігії. В норвежській партії — криза закінчилась розколом. Нарешті ми мали опортуністичний ухил у Німецькій Компартії групи Брандлера під час жовтневих подій минулого року: вибрати й організувати найреволюційніші елементи з старих соціалістичних партій — справа надто складна. Начорно, отже, в головному цю роботу до III конгресу було пророблено.

«Завдання надалі, коли ми вже зорганізувалися, полягає для нас в тому, щоб навчатись підготовляти революцію. В багатьох країнах ми навіть навчилися того, щоб забрати до своїх рук керівництво».

«На III Конгресі треба було вже розпочати ділову необхідну роботу, відзначити конкретно, на підставі практичного досвіду, початок вже комуністичної боротьби, накреслити, як саме працювати далі в справі тактичній і організаційній. Цей третій крок ми зробимо. Ми маємо армію комуністів в цілому світі. Цю армію треба надалі, з великою обережністю й уважністю, перевіряючи себе, вивчаючи досвід свого власного руху, вивчити, зорганізувати, випробувати на повсякчасних маневрах, різних боях на операціях наступу і відступу. Без цієї довгої тяжкої школи не можна перемогти»¹⁾.

На цьому третьому етапі, на проблемах тактики, ми й хочемо докладніше зупинитися.

¹⁾ Ленін XVII т., 349 стр., з листа до німецьких комуністів.

IV

III Комуністичний Інтернаціонал, в протилежність II-му, є Інтернаціонал Боротьби за визволення пролетаріату, пригноблених націй та колоніальних народів од капіталізму. Безпосереднє його завдання—захоплення влади для повалення буржуазії. «У II Інтернаціоналі ця мета, кажучи мовою філософів ідеалістів, була лише «регулятивною ідеєю», цеб-то такою ідеєю, яка мало стосується до життя»¹⁾.

Свою тактику боротьби Комінтерн виробляє на науковому досвіді, вивченню розвитку капіталістичного ладу та практичної боротьби робітників, трудящих з експлоататорами.

Капіталізм дійшов до вищої фази розвитку. Він має вже величезні об'єднання, синдикати, трести, картелі не тільки в державному, національному масштабі, а й у міжнародньому, разом із ним орудує в цілковитій згоді кредитовий,—фінансовий капітал, який весь час «підгодовує» найсильніші господарчі об'єднання. Найлегше конкуренцію виносять ті капіталістичні королі, що постійно одержують кредит від банків.

Господарча політика простує до загальної монополії. Дрібні підприємства занепадають, народжуються королі вугілля, королі золота, криці, нафти, королі гармат і т. инш. Загострюється боротьба між слабкими підприємствами і королями монополістами. Але й серед самих королів конкуренція збільшується. Вона зростає й набуває жажливих форм. Боротьба тут іде за поділ світу, за переділ колоній, за ринки, за сирець, за нове приложення та вживання капіталу.

Коли банківські королі не полагождать справи мирним шляхом, то розв'язують її війною. Найяскравіший доказ цьому—імперіялістична війна 1914—1918 р.р.

Так капіталізм свої господарчі досягнення кінчає війною, нищенням людської сили, засобів виробництва, грошей, товарів.

За господарчим піднесенням неминує приходить господарча криза або війна. Це природня річ для сучасного монополістичного імперіялістичного капіталізму. Коли допустить, що монополістичні об'єднання, трести дійдуть до полагодження хоч би через війну, то й тоді капіталізм нездатний буде до життя, бо до технічного удосконалення його штовхає тільки конкуренція.

Коли буде знищено боротьбу поміж капіталістами, то тоді їм нічого не залишиться, як тільки «стригти купони», одержувати надвартість, капіталізм почне прогнивати. А поки що все-таки не було прикладів, щоб капіталісти приходили до згоди в серйозних справах.

Ми тут тільки накреслили схему розвитку капіталізму. В дійсності справа далеко складніша, далеко заплутаніша.

Привидимся до сучасної післявійськової кризи. Чи досягнуто рівноваги? Чи розчищено дорогу для розвитку? Чи здатний капіталізм своїми засобами налагодити господарство? Чи не несе він в собі нової світової катастрофи?

Світова війна принесла людству тільки руїну, нечувану кризу.

Світове господарство скоротилось приблизно на $\frac{1}{3}$, людства загинуло не менш, як 8 мільйонів, та крім того покалічено до 20 мільйонів.

¹⁾ З промови т. Троцького на IV Конгресі про перспективи світової революції.

Таким чином, вибуло з виробництва до 18 мільйонів. Глибоко порушено господарчі звязки. Німеччина стала після Версальської умови колонією Антанти, позбавилась своєї важкої індустрії, вугляної промисловости. В напівколоніальному стані—середньоевропейські держави, як Австрія, Польща й інші.

Спілка Радянських Республік до цього часу була позбавлена політичних, господарчих звязків, вона ще не ввійшла цілком у систему світового господарства. І ось на цій скороченій основі капіталізм і почав поновлюватись. Проте в світовому господарстві ми спостерігаємо картину перепродукції і недопродукції. В таких країнах як от Японія, Спол. Штатах, які розжились на військовому постачанні, помітна перепродукція,—криза збуту товарів, бо знижилась купівельна сила споживача. В інших державах, особливо в тих, що програли війну, бракує кредитів, капіталу для поновлення продукції. У всякому разі вони не в силі витримати конкуренції з Америкою. І от тепер монополісти в зачарованому колі. Головна мета їхня тепер накопчувати, побільшувати капітал для репродукції.

Одним потрібні некапіталістичні держави, колонії для збуту товарів, иншим кредит сирець для поновлення господарства. В цьому полягає головна хвороба сучасного капіталізму. Капіталізм перебуває в стадії довгої, глибокої, нечуваної кризи. Так розцінював стан світової кон'юнктури III Конгрес.

Буржуазія гадає, що це не криза, а просто якесь «безпокойство». А за нею й апологети капіталізму, герої з II Інтернаціоналу, повторюють, що сучасна криза «нормальна, що капіталізм «автоматично», «органічно» поновлюється, все мовляв «образується» й піде на краще. В комуністичних колах «лівих»,—пророчать крах капіталізму. Один із серйозних економістів Виконкому Комінтерна тов. Варга розцінює цю кризу, як надзвичайну, як постійну. На його думку, капіталізм не йде «вгору», а опускається «вниз», він вступив у фазу занепаду. Ми, так би мовити, спостерігаємо «закат» капіталізму.

Наскільки правильний цей прогноз, найкращим доказом «є практика», як говорить Ленін, та боротьба за повалення капіталізму.

На II Конгресі до оцінки тодішньої кризи Ленін радив підходити так: «Товариші! Ми підійшли до питання про революційну кризу, як основу революційної боротьби. І тут перш за все слід зупинитись на двох помилках, які поширюються серед нас.

З одного боку, буржуазні економісти уявляють цю кризу, як звичайне собі «безпокойство», як красиво висловлюються англійці. З другого боку, інколи революціонери непримітно хочать доказати, що сучасна криза в абсолютно безвихідному стані.

Це—помилка, абсолютно безвихідного становища не буває. Буржуазія поводить себе, як безсоромний хижак, що згубив голову; вона робить одну помилку за однією, викликає загострення й цим прискорює свою загибель. Все це так. Але не можна «довести», що для неї абсолютно нема такої можливости, щоб тими чи иншими поступками вона не приспала якусь меншість пригноблених так, що страдають від експлоатації. Пробувать довести «наперед» абсолютну безвихідність з теперешнього стану є порожній педантизм, даремна гра думки й слова. Справжнім «доказом» в цьому і подібних питаннях може бути тільки практика.

Треба-ж тепер практикою революційних партій «довести», що в них досить свідомости, організованости, звязку з тими масами, які страждають від визискувачів, рішучости, уміння, щоб використати цю кризу для успішної переможньої революції.

Отак повинен підходити марксист-діалектик до зважування економічної кон'юнктури і взагалі до складних явищ.

Гадати, що капіталізм загине сам без нашої допомоги—це значить, впадати в «фаталізм», значить по християнському вірити, що пролетарі без міжнародних боїв, без пролиття крові зможуть прийти на зміну експлуататорам.

Практика все-таки в останій час доводить, що капіталізм частково поновлюється. «Що-до стану господарства в капіталістичних країнах—заявив тов. Бухарин на XIII партійному з'їзді,—то взагалі теперішній стан речей можна схарактеризувати,—як наближення капіталістичного виробництва до виробництва довійськового часу.

«Я гадаю, що є три головних зміни (в господарстві, Ф. Ш.): по-перше—закінчення високої кон'юнктури в Сполучених Штатах, по-друге, виразно помітне, порівнюючи незначне, поліпшення економічного стану в Центральній Європі, нарешті, третє явище, на яке ми мусимо вказати в аналізі світової економіки, це—аграрна криза і звязані з нею «ножиці в міжнародньому масштабі».

Трохи инакше стан світового господарства схарактеризував т. Варга в своєму докладі на останньому V конгресі (17/VI—8/VII б./р.).

Він підтвердив, що «ножиці» мають місце скрізь.

Перепродукція-ж Сполучених Штатів вже криє в собі кризу збуту. А головна хвороба сучасної кон'юнктури залежить від того, що в світовому господарстві немає єдності.

Америка працює сама по собі, Європа сама по собі, між ними немає правильного господарчого звязку. Спілка Радянських Республік ще не встигла як слід в обіг світового господарства.

Америка стягла до себе гори золота, а позики нікому не дає, бо навіть Франція й Англія не в силі платити бодай за старі борги. Сполученим Штатам нікуди дівати товарів, інші держави, особливо колоніальні країни, не мають змоги купувати хоч би й дешевий американський крам. Так поновлюють господарство після військового занепаду два капіталістичних велетні, працюють собі нарізно, як руки без голови.

В цьому комуністи вбачають занепад капіталізму, в цьому хронична криза капіталізму, хоч протягом неї трапляються піднесення.

Що поновлення капіталізму не проходить так мирно й спокійно, за це свідчить ще й політична перманентна криза.

Між Америкою та Англією зростає прикрий антагонізм. Англія при її боргах, при відсутності кредитів не в силі поспішати за Америкою. Господарча ініціатива переходить від європейського центру до Сполучених Штатів, багатство цілого півсвіту перейшло до їхніх рук і це викликає острах не тільки в Англії, а й у Франції.

Конфлікт між Японією і знов-таки Америкою неминучий—боротьба звесь час іде за вплив над колоніями.

Далі, між основоположниками Ліги Націй, Англією та Францією йде напружена боротьба за вплив на європейський континент. От через що

Англія не тільки не співчуває операції Руру, репараціям Німеччини, а й веде потайну боротьбу проти цього.

Ми брали взаємовідносини між головними капіталістичними угрупованнями—між Америкою та Англією з Японією та між Англією з Францією.

Ми тут могли-б навести ще приклади про взаємовідносини поміж тими чи іншими капіталістичними групами, але у всіх помітно одно—немає згоди. Конфлікти нарастають. Імперіалістична війна неминуча. Зараз тільки не можна сказати, де, в яким місті вона вибухне.

Але порядок з цим зростає, протиставлюється організована сила пролетаріату, революційна сила пригноблених націй Сходу й Заходу. І от ця сила підготовлює якраз «докази», що капіталізм пережив себе, що він не здатен налагодити господарство, що керівництво, влада мусить перейти до більшості працюючих, до пролетаріату, який здатен вести господарство не анархичним способом, а на основі планового товариського співробітництва. Такі наші перспективи що-до майбутньої долі капіталізму.

В даний момент, після останньої кризи 1922—23 р.р., капіталізм частково поновлюється. На основі цього складаються певні міжнародні й класові взаємовідносини. Міжнародній стан коротко характеризувати можна, як добу паціфізму, «загального миру», зменшення й притуплення класового й національного антагонізму.

На об'єктивному аналізові сучасної доби капіталізму, на облікові всіх пролетарських і трудових революційних сил і складається активна воля Комінтерну.

«Система міжнародніх взаємовідносин склалась саме тепер так,—говорить великий стратег класової боротьби т. Ленін,—що в Європі одна держава підупала в рабство держав-переможців,—це Німеччина. До того, де-які держави, найдавніші держави Заходу, опинились через перемогу в таких умовах, коли перемогу вони можуть використати для цілої низки дрібних поступок, щоб задобрити класи, щоб одтягти революційний рух і утворити щось подібне до «загального миру».

В той самий час низка країн: Схід, Індія, Китай, то-що, через останню імперіалістичну війну опинились зовсім не в своїй колії. Їх розвиток пішов на загальноєвропейський капіталістичний зразок. В них почався рух подібний до «загальноєвропейського». І всьому світові ясно, що вони підуть таким шляхом, який приведе до всесвітньої кризи капіталізму. Кінець боротьби кінець-кінцем залежить від Росії, Індії, Китаю, т. і., бо вони становлять колосальну більшість населення»¹⁾.

Простежмо на цьому фоні, історичному передбачанні Леніна (що-до неменучости світової революції), головні етапи боротьби Комінтерну.

V

Під кінець імперіалістичної війни, особливо в так званий демобілізаційний період (1918—1919 р.) була доба найбільшого революційного піднесення. Ось невеличка, далеко не повна хроніка революційних подій, вона дає уявлення про наростання в той час революційної хвилі.

В березолі 1917 р. повалено в Росії царат, листопад приніс цілковиту перемогу пролетаріату, в листопаді 1918 р.—монархи Німеччини та Австрії позбулись корон.

1) XVIII т. II ч. «Лучше меньше да лучше» ст. 1923 р.

В 1919 р.—в березні маємо Радянську Угорщину. Трохи пізніше—Радянську Баварію. Наприкінці того-ж року прокотились в Сполучених Шт. та Англії «дикі» страйки металістів, углекопів та залізничників.

1919 року в багатьох країнах почали організовуватись ради робітничих депутатів, по де-яких містах одверто, а то й підпільно.

В той час гасло: «влада—радам»! було найпопулярнішим по всіх країнах.

Цілий двадцятий рік для Німеччини був найбурхливішим роком революційної боротьби, особливо після контр-революційного капівського «пучша».

В вересні 1920 р. пролетарі та селяне Італії захопили до своїх рук фабрики, заводи та маєтки.

В цей час «бурі й натиску», стихійного революційного піднесення, здавався зовсім близький час перемоги. У багатьох була «віра» в революцію, була «містика революції», як називав це меншовик Мартов. Комуністичний Інтернаціонал орієнтувався тоді на світову революцію. Всі об'єктивні умови були за революцію.

«В перші часи революції,—говорить т. Ленін,—в багатьох була надія, що в Західній Європі соціалістична революція почнеться з того моменту, коли закінчиться імперіялістична війна, бо в той момент, коли маси були озброєні, революція могла пройти з найбільшим успіхом навіть в де-яких країнах Заходу. Це могло-б статися тоді, коли-б в Західній Європі не було глибокого розходження серед пролетаріату, коли-б не було зрадництва бувших соціалістичних вождів.

Коли-б Інтернаціонал не був у руках зрадників, що в критичний момент спасали буржуазію, то багато шансів було-б за те, що по багатьох країнах, які вели війну, зараз таки після її закінчення і навіть у нейтральних державах, де був озброєний нарід,—революція могла-б виникнути скоро, і вихід тоді був би зовсім інший»¹⁾.

Аналогічно значіння цього моменту зважував тов. Троцький. «Одне слово, тепер, в момент III Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу, становище не таке, як під час I й II Конгресів. Тоді ми собі накреслювали широкі перспективи, намічали провідну лінію й говорили собі: йди цим шляхом і під цим прапором зумієш перемогти цілий світ.

Ми тепер бачимо й відчуваємо, що ми не стоїмо безпосередньо перед конечною метою, перед захватом влади в світовому масштабі, перед світовою революцією. Тоді, 1919 р., ми говорили собі: це—питання де-кількох місяців»²⁾.

Та не тільки проводирям світового пролетаріату здавалась близькою соціальна революція. Проводиреві англійської буржуазії Лойд-Джорджеві також вздрівались примари перемоги більшовизму та спартакізму. В таємному докладі Версальській Конференції він між иншим писав: «Найбільша небезпека, яку я вбачаю в теперішньому стані речей, полягає в тому, що Німеччина довіриться більшовикам, віддасть свої багатства, знання, свої чудові організаційні здібності до розпорядження революціонерів-фанатиків, які мріють збройною силою завоювати цілий світ».

«Коли Німеччина попаде до рук спартаківців,—вони неминуче свої інтереси міцно зв'яжуть з російськими більшовиками.

1) «Роковини Третього Комуністичного Інтернаціоналу», XVII т., 40 стор.

2) З докладу на III Конгресі.

А коли це буде, то Східня Європа попаде в вир «більшовицької революції», і через рік будемо мати до 300 мільйонів людей, які за допомогою німецьких генералів та інструкторів організують величезну Червону Армію, озброєну німецькими гарматами, кулеметами, готову що-хвилини до наступу на Західню Європу»¹⁾.

Але буржуазія спромоглася справитись із економічною й політичною кризою. В цьому їй багато допомогли соціал-зрадники різних колірів. Буржуазія зуміла створити штучний спекулятивний підйом, викинути на ринок лишки військової амуніції, лишки товарів і цим знизити ціни на вироби.

Цікаво ще подати тут зважування господарчої кризи англійським проф. Едвіном Конаном: «Найскрутніший момент для нас (цеб-то для буржуазії) був 1919 р. Незадоволення людей, які тільки що повернулися з війни, було надто погрозливе»—і далі розповідав, якими методами держава—цеб-то знов-таки буржуазія—справлялась із цим скрутним станом: «Уряд випустив багато мільйонів, робітникам видавалась додаткова платня».

Одне слово, коли робітники, селяне, дрібна буржуазія стали вимагати оплати, нагороди за війну, за ті нечисленні витрати, поранення, покалічення,—капіталісти дали на ринок дешевий товар.

Соціал-зрадники весь час стримували незадоволених йти більшовицьким шляхом, залякували примарою голода, тим, що зараз жадний соціалістичний уряд не в силі подолати господарчу руїну.

VI

І от, приблизно в 1920 р., ясно відзначився спад революційної хвилі. Часткові перемоги й після цього не скінчились, але цей рік був, так би мовити, критичним моментом, успіх почав переходити на бік буржуазії.

Червона Армія відступала від Варшави. Робітники Італії змушені (в 1920 р.) були повернути фабрики власникам. Повстання в Німеччині в березні 1921 р. закінчилось поразкою.

Радянська Угорщина, Баварія загинули ще в 1919 р. Але тоді «присмерків революції» ще не видно було.

Цих фактів досить, щоб побачити, на чий бік перейшов успіх. Буржуазія відбила наступи пролетаріату. Ініціатива перейшла до рук контр-революціонерів. Буржуазія вийшла зі стану розбещеності і розгубленості. Вона зміцніла морально. До неї повернувся оптимізм, самовпевненість.

Тоді, може, неправильний був курс на міжнародню революцію? Ні.—Всі об'єктивні дані були за революцію. Ніколи за всі часи існування капіталізму не було такого слушного часу для міжнародньої революції. Економічне банкрутство, розбещеність буржуазії, величезне незадоволення працюючих все це було. І все таки пролетаріат не переміг. З якої причини?—Бракувало організованості та одностайності. Буржуазія була краще організована, їй допомагали соціал-зрадники, бо вони були проти диктатури пролетаріату, проти захоплення влади.

Було стихійне піднесення, стихійна революційність,—бракувало організованості,—коротко кажучи, не було комуністичних партій, які-б свідомо, вміло повели пролетаріат на боротьбу.

¹⁾ З промови К. Радека на IV Конгресі про наступ капіталу.

Маса пролетаріату йшла за соціал-демократами. Комуністів ще мало знали. Тому керівництво в профспілках та інших робітничих організаціях належало прихвосням буржуазії, ініціативу зберегли лейтенанти робітничого руху.

В Росії і на Україні пролетаріат мав цілком готову компартію, яка формувалась у боротьбі з меншовизмом цілих 15 років. До того пролетаріат мав доброго спільника—революційне селянство, яке становило більшість населення. На заході—інша картина: більшість населення становлять консервативне селянство та міщане з робітників.

Революція пішла по лінії найслабшого протиставлення,—де буржуазія була слабша, менш організована.

Певно цим можна пояснити вибух революції в першу чергу в Росії, далі в Угорщині (теж переважно селянська країна), Баварії, Болгарії.

Т. Ленін знаходить такі причини до нашої перемоги¹⁾:

1. Монархичний царський уряд має проти себе надзвичайний напір революційних мас робітників та селян.

2. Не було-б «генеральної репетиції» 1905 року, маси не пройшли-б школи революційної боротьби і ми в 1917 році не перемогли-б.

3. Страйкова боротьба й досвід революційної боротьби на Заході—вказали особливі шляхи боротьби, виховали пролетаріат, піднесли його свідомість, внаслідок чого він зумів створити власні форми диктатури—ради.

4. Нарешті, нас в критичні моменти визволяла «географія», нас спасала до певної міри місцевість. Нам було куди відступати, через це з нами не справилась ні «рідна», ні міжнародня буржуазія. Стан Угорщини, Баварії, Болгарії—зовсім був інший.

Компартія в Спільці Радянських Республік мала за собою більшість працюючих, на Заході перевагу мали опортуністи, прихвосні буржуазії—соціал-демократи.

«Але для перемоги,—говорить великий тактик класової боротьби,—потрібне співчуття мас. Не-завше потрібна абсолютна більшість; а все-таки для перемоги, для закріплення влади необхідно мати не тільки більшість робітничої класи, цеб-то не тільки промисловий пролетаріат, але й більшість пригнобленого та працюючого сільського населення.

А коли ще під час самої боротьби на наш бік стане маса, не тільки з робітників, а й більшість працюючих та пригноблених, ми тоді безумовно переможемо»²⁾.

Ось чому після III Конгресу, зваживши стан світового господарства, економічної кризи, наслідки бурхливої й нечуваної до цього часу боротьби, Комінтерн міняє тактику, кидає нове гасло: «до мас».

Не можна сказати, щоб це гасло було цілком нове. Ще на II Конгресі Комінтерну Ленін у своїх тезах про завдання Комуністичного Інтернаціоналу закликав ставати ближче до мас, говорив про необхідність мати не комуністичні гуртки, а масові партії. Але тоді питання про перетягнення на свій бік мас ставилось, як програмове питання, а не як проблема тактики.

Тут варто нагадати про ті конкретні обставини, що примусили були змінити тактику наступу на глибоку підготовку пролетарських мас. Інакше не буде зрозумілим це гасло.

¹⁾ (Ст. «Третій Інтернаціонал і його місце в історії»).

²⁾ (Ленін XVIII т., кн. I 300 стор).

А діалектика подій була така. Буржуазія перейшла в наступ, ініціатива в боротьбі перейшла до її рук. Досить характерно цей переломний момент (в 1921 році) передає газета «Avanti»,—орган італійської компартії.

«Ми обдурили-б себе, коли-б продовжували зтверджувати, що партія переживає тепер незабутні дні 1919 року...

Навпаки, тепер наше становище зовсім інше. Ми обдурили-б маси, коли-б сказали, що визнаємо революцію у нас тепер можливою... Ми не тільки визнаємо її неможливою, а навіть більше того, не вважаємо за потрібне поглиблювати класову боротьбу». Такий стан речей був характерний тоді для багатьох країн.

В Німеччині-ж, хоч момент для захоплення влади й було пропущено, стан все-ж-таки був настільки скрутний в зв'язку з репараціями, що де-які товариші («ліві») з компартії відстоювали ще «теорію наступу», перманентної революції.

Ця теорія «лівих» ґрунтувалась на неправильному зважуванні світової кон'юнктури. На їхню думку, капіталізм перебуває весь час у стані прогресивної загостреної кризи. Вони відкидали навіть часткове поновлення продукції.

З тієї теорії виходило, що досить меншості, організованій у компартію, підняти повстання, щоб потягти за собою масу. Така була «теорія» лівих. Група правих на чолі з Паулем Леві,—рішуче виступила тоді проти теорії офензиви—«путша». І настільки нетактовно боролась із лівими, а й під час повстання (в березні 1921 р.) вийшла із партії й почала компромітувати лівих і навіть Виконком Комінтерну, бо гадала, що й він за офензиву. Ось ті умови, за яких III конгресові доводилось накреслювати нову стратегічну лінію.

Конгрес відкинув теорію лівих,—теорію «перманентного» наступу—й засудив поведінку надто «тверезих» із групи Леві під час повстання і підтвердив виключення Леві з партії.

Перехід до органічної, упертої роботи в справі підготовки революційних кадрів пролетарів не відкидає наступу на буржуазію.

Ми знаємо, що від оборони легко можна переходити до наступу.

«Всякий великий страйк,—говорив т. Зінов'єв,—навіть всякий значний парламентський конфлікт може стати увертюрою до революції, до безпосередньої боротьби за владу»¹⁾.

Скажем, революційні події в Німеччині, в Болгарії в жовтні 23 року, хіба вони не могли стати справжньою «увертюрою» до світової революції, Комінтерн не тільки готує маси до повстання, але й повсякчас готовий до виступу. Так слід розуміти стратегічний поворот після III Конгресу.

В статті т. Зінов'єв надає такий зміст цьому гаслові:

«До мас, в саму гущину пролетарських і напівпролетарських мас.

Участь у всякій буденній, хоч незначній боротьбі пролетаріату, хоч би й за найнезначніші поліпшення умов життя.

Участь у всіх робітничих організаціях, починаючи від рад робітничих депутатів і кінчаючи спортивними спілками, музичним гуртками. Невпинна пропаганда ідей пролетарської диктатури в кожній з цих організацій. Перетягнення більшості робітничої класи на бік комунізму.

1) «Тактика Комінтерна». Комуністич. Інтер., Ч. 18, 4470 стор.

Систематичне, уперте, незмінне підготування робітничих мас до боїв. Настирлива робота над створенням нелегальних організацій. Незламна робота що-до озброєння робітників. Створення міцних власних комуністичних партій, без опортуністів, центристів і навіть півцентристів. Це тільки хотів сказати III Конгрес у розвиток постанов II. всесвітнього Конгресу Комінтерну».

Курс на завоювання мас зберігає свою силу й до сьогоднішнього дня, коли треба справді серйозно готувати пролетаріят до захоплення влади. Нам потрібна більшість працюючих, цю більшість треба здобути за рахунок бездіяльності соціал-демократії. Бо кінець кінцем переможе той, хто буде найактивніший, хто найбільш рішуче і вміло буде відстоювати інтереси робітників, бо ніщо так не переконує, як повсякчасна практична робота.

Тільки такими методами можна вирвати вплив із рук соціал-зрадників, добитися керівництва в боротьбі.

VII
В зв'язку з цим черговим маневром Комінтерна, стає далі заклик до утворення єдиного робітничого фронту. Кинуто його було в листопаді 1921 року після пленуму Виконкому Комінтерна. Знов слід нагадати про ті конкретні обставини, щоб побачити, що це гасло було тоді вимогою життя, а не якоюсь абстракцією. А ситуація була така. Капіталісти в 1921 р. почали шалений наступ на пролетаріят. Почали зменшувати платню, збільшувати робочий день, звільняти за страйки, а разом із цим громити робітничі організації. Буржуазія повела не тільки економічний, а й політичний наступ. Вона почала формувати фашистські загони, націоналістичні союзи і тероризувати робітничі організації: профспілки, кооперативи, компартії.

Буржуазія утворила щось схоже на міжнародну чорну сотню. В Німеччині монархічні спілки організувались, як національні союзи («Оргеш»), в Англії—як запасна міліція, у Спол. Штатах—в формі масонського ордена «Ку-Клукс-Клан», в Італії—під назвою «Фашистських бойових союзів». По роботі цих союзів в Італії на чолі з Мусоліні, в Іспанії за проводом генерала Де-Рів'єра, ми добре дізнались, зброєю якої класи вони є.

Робітництво тоді опинилось у стані розбещенности, розгубленности. Звідки майже інстинктивне, стихійне тягнення до об'єднання, до товариської солідарности, до єднання.

«Те стихійне тяжіння до революційного єднання,—писав тоді т. Зінов'єв,—яке спостерігаємо тепер серед широких шарів пролетаріату, є наслідок глибоких історичних процесів¹⁾. Кінець-кінцем робітничий клас потерпів поразку під час першої імперіялістичної війни тому, що буржуазія зуміла поколоти міжнародну робітничу організацію. Навіть більше, і тепер, після закінчення імперіялістичної бійки, міжнародньому капіталові так легко довелось розгромити один загін робітників різних країн за одним через те, що в цей час буржуазія вміє за допомогою соціал-демократії вносити

1) «Старі завдання—нові шляхи». «Про єдиний робітнич. фронт», Комун. Інтерн», ч. 19.

розбрат серед робітників. Через це робітники відчують просто фізично, що головна сила їх тепер у масі, в їхній численності».

Далі в тій самій статті він писав: «Це стихійне прагнення до єднання є головною особливістю сучасного моменту. Це надзвичайної ваги явище комуністи мусять вивчити й зрозуміти. Комуністи повинні навчитись одріжняти надто прогресивне тяжіння до єднання серед мас від дипломатичної і під час просто шарлатанської гри навколо лозунга єдиного фронту серед проводирів II Інтернаціоналу та Амстердаму».

«Звідси гасло єдиного робітничого фронту за останній час набуває величезної ваги. Оскільки це гасло виявляє зазначене прагнення широких робітничих мас, оскільки воно прогресивне й революційне».

Звичайно, що, відстоюючи єдиний фронт, Комінтерн мав на увазі не тільки безпосередню боротьбу з капіталістами за поліпшення стану робітників, але разом з цим вів боротьбу й за вплив на робітництво.

Герої II і 2½ Інтернаціоналів закидали, що комуністи «розкольніки», що з ними неможливо провадити будь-якої роботи вкупі, й почали закликати до оборони від наступу капіталу. Цим вони мали на меті ізолювати, позбавити впливу комуністів на широкі робітничі маси, повернути їх у сектантство.

Комінтерн тоді перший на ділі почав закликати до створення єдиного фронту. Компартія Німеччини перша на ділі провела це. Вона запропонувала соціал-демократам в Тюрингії—скласти робітничий уряд.

Треба зробити ще одне важливе зауваження щодо практичного здійснення тактики єдиного фронту. На єдиний фронт Компартії можуть і повинні йти не тільки з соціал-демократами, а й синдикалістами і навіть із анархістами, де в цьому є потреба. З соціал-демократами доводиться йти на утворення блоку, в першу чергу, бо вони в міжнародному руху мають ще значну удільну вагу. Тому головна робота — внести розклад в їхні лави.

Ось в чому полягає суть єдиного фронту. Його треба розуміти як ту саму «смычку», «блок» із дрібно міщанськими шарами.

«Проблема єдиного фронту,—є проблема «смычки» з дрібно буржуазною частиною робітничої класи і з дрібною буржуазією», так тов. Бухарин на XIII з'їзді висловив коротко завдання єдиного фронту.

Нам хотілось би ще зупинитись у загальних рисах на практичному проведенні єдиного фронту, а також і на органічному звязку цього гасла з іншими гаслами Комінтерну.

Не всі секції Комінтерну зрозуміли значіння гасла боротьби за єдиний робітничий фронт. Де-які секції вважали це за опортунізм Виконкомому (французька та італійська компартія і инш.). Пояснюється це тим, що в них тоді недавно пройшов розкол, і вони зрозуміли це так, що Виконком закликає знов до організаційного злиття з реформістами. До цього ще треба прилучити чисто суб'єктивний момент. У французької та італійської компартії дискусія, полеміка та ворожнеча з реформістами дійшли до найбільшої «гарячки». І комуністам тоді здавалось нижче своєї гідності йти хоть на будь-яку згоду. Найуспішніше тактика єдиного фронту провадилась в Німеччині, Англії та Сполучених Штатах.

Німецька компартія перша дала привід до проведення спільної боротьби (ми вже про це нагадували). Другий яскравий приклад—блок із

лівими соціал-демократами в Саксонії та Тюрингії під час бурливих жовтневих подій у минулому 23 році. Тут блок зірвався—ліві виявили себе такими-ж зрадниками, як і праві. Компартія потерпіла тоді поразку.

Але наслідки від цього досить значні.

Досить яскравий показчик цього—останні перевибори до парламенту.

В робітничих районах перевагу мала компартія. І взагалі представництво своє в парламенті комуністи збільшили удвічі, тоді як соціал-демократи позбулися частини своїх мандатів. А це свідчить за те, що вони гублять вплив на маси, розкладаються. Компартія-ж стає масовою партією.

Англія власне весь час провадить тактику єдиного фронту, доказом є те, що партія там навіть не існує окремо, а входить до робітничої партії Макдональда. Так само і по лінії профспілок.

В Сполучених Штатах успішно провадиться спільна боротьба з фармерською партією. Як побачимо далі—останній маневр Пленуму Виконкому (від 12—23—VIII—23 р.). «Боротьба за Робітничо-Селянський Уряд» прийнято на підставі досвіду американської й почасти болгарської компартій.

Болгарська компартія навпаки є взірцем того, як не слід провадити тактики єдиного фронту. Вона весь час не хотіла утворювати блоку з соціал-демократами, яких вона вважала за зрадників і опортуністів. З куркулівською партією Стамбулійського вона не хотіла йти на згоду, щоб не згубити класової «чистоти» під впливом спільної боротьби. Цей аристократизм, «охайність», комуністична «недоторканність» привели до того, що вони потерпіли поразку при першому і навіть другому повстанні, хоч уже й пішли на згоду з селянською партією.

Треба сказати, що наука й тут не пройшла даремно, вони тепер мають широкий вплив на селянство (на останніх виборах здобули $\frac{1}{3}$ селянських голосів).

Гасло єдиного фронту до сьогоднішнього дня цілком актуальне, бо саме тепер є час боротьби за «заволодіння міжкласовими шарами», як висловився тов. Бухарин на XIII з'їзді. Саме тепер за єдиний фронт з дрібною буржуазією борються й капіталісти. Хіба фашизм не є буржуазний вплив на дрібно міщанські маси? Хіба в фашистських профспілках нема робітників та селян?

VIII

В органічному звязку з гаслом єдиного фронту є й дальніші гасла: «Боротьба за робітничий уряд», якого було проголошено на IV Конгресі (в кінці 1922 р.).

«Гасло боротьби за робітничий уряд, — заявив т. Зінов'єв на тому самому Конгресі, — є певне пристосовування тактики єдиного фронту в сучасних умовах».

Коли на IV Конгресі доводилось обмірковувати питання тактики, міжнародні обставини що-до революційних перспектив значно змінилися.

Не вважаючи на те, що фашизм тоді дійшов до кульмінаційної точки, досяг найбільших успіхів (захоплення фашистами влади в Італії), одночасно помітне було полівіння мас, і керівництво в уряді стало переходити до ліберальніших груп. Тов. Троцький на Конгресі зауважив, що ми простуємо до соціального «паціфізму та реформізму», до так званого лівого блоку».

Як бачимо, прогноз на IV Конгресі ще в 1922 році був цілком правдивий.

Тепер ми маємо робітничий уряд в Англії, перехід влади у Франції до «лівого блоку»; це є певною ознакою цього полівіння.

Робітнича партія в Англії тоді готувалась до перевиборів. В Німеччині—в зв'язку з окупацією Рура французами—складались надто революційні обставини, надто сприятливі умови для переходу влади до соціалістичного блоку.

На IV Конгресі було зозначено, що до диктатури пролетаріату можливо буде прийти через робітниче-соціалістичний уряд, що до комуністичного господарства дійти доведеться через добу світового НЕП'у, бо дрібновласницьке господарство відіграє ще велику роль навіть у країнах розвинутого капіталізму, як от—Америка. Звідци—з дрібно-буржуазними шарами в перехідний момент потрібна згода.

На тому-ж пленумі гасло IV Конгресу було поширено й остаточно зформовано, як «боротьба за робітниче-селянський уряд».

Новий маневр—перехід до нового гасла,—прискорили події в Болгарії, і Сполучених Штатах. Американська компартія навіть перша стала закликати до утворення робітничого уряду з фермерами.

Серед фермерів почався рух у зв'язку з пониженням цін на с.-господарчі продукти. Розходження «ножиць», про яке довго говорилось у нас в Радянському Союзі в-осени минулого року, американські фермери зазнали на собі ще на початку 23 року.

Буржуазні партії в зв'язку з цим почали втрачати вплив серед фермерів. Американська компартія завчасно помітила це явище і почала налагоджувати зв'язок із фермерами, за згодою Виконкому Комінтерну організувала робітничо-фермерську партію.

В Болгарії в зв'язку з селянським повстанням це гасло набуло особливо актуального значіння.

Це був також крок, щоб попередити об'єднання селянських партій. Тоді проводир болгарських куркулів Стамбулійський (забитий повстанцями контр-революціонерами)—саме змагався організувати селянський Інтернаціонал. Комінтерн попередив цей почин тим, що завчасно кинув гасло боротьби за робітничо-селянський уряд і заклад Селянський Інтернаціонал під час союної сільсько-господарчої виставки.

Тов. Зінов'єв на тому-ж самому пленумі пояснював вагу цього гасла: «Як пароль пропаганди,—це гасло тепер найпридатніше всюди. Замість того, що-б говорити «влада праці», «влада соціалізму», ми будемо пояснювати ці слова при повсякчасній загальній пропаганді, як гасло уряду робітників та селян.

З другого боку, в багатьох країнах гасло робітничо-селянського уряду буде мати актуальне значіння. Хто з нас, справді, за півроку до цього гадав, що в Америці пароль уряду робітників та фермерів стане найважливішим гаслом у сучасний момент. Читайте, будь ласка, відчит про суд над Форстером та Рутенбергом тоді побачите, яке значіння має це гасло в Америці¹⁾.

Далі тов. Зінов'єв доводить життєздатність цього гасла для всіх держав Західньої Європи, починаючи з Польщі, Фінляндії, кінчаючи Балка-

¹⁾ Американські комуністи, що їх було заарештовано під час нелегального з'їзду. Вони закликали до організації уряду робітників і фермерів. Ф. Ш.

нами. Це гасло матиме успіх і серед колоніальних народів, де селянство складає величезну масу,—більшість.

Слід тут же зауважити, що гасло робітниче-селянського уряду захоче в собі небезпеку, особливо для молодих компартій чи для тих, де селянство складає переважну більшість. Небезпека в тому, що можна через неправильне вживання цього гасла скотитися до ліво-есерівства, загубити основну базу, на яку спирається комуністичний рух. «Небезпека від лозунга—«робітниче-селянський уряд»—полягає в тому, що наші ще незагартовані партії, можливо, почнуть затемнювати свою класову суть. Ми мусимо зараз же це попередити. Ми залишаємось і надалі «твердокачними» марксистами, «догматиками», незламними. Ми залишаємось, як і раніш, робітничою партією, яка обома ногами стоїть на класовій точці зору. Межі партії повинні бути зазначені точно й, яскраво. Соціальною базою нашої партії повинні лишитися робітники, пролетарі. Але наші робітничі партії повинні вміти працювати, вміло маневрувати і боротись до кінця з сектантством. Ми повинні створити непереможні масові партії».

З цих слів ми бачимо, що це гасло треба розцінювати перш за всього, як маневр, як боротьбу за вплив на селянські, середні, дрібно власницькі шари, за вплив, над якими борються буржуазія.

Останній лозунг не позбудеться своєї ваги й надалі. Саме тепер капіталізм поновлюється, для нього тепер важно зберегти «загальний мир»,—тимчасову міжкласову «рівновагу». Але тут уже відзначились протиріччя. Промисловість капіталісти відбудовують за рахунок сільського господарства, «ножиці» розходяться. В таких умовах заклик до утворення робітниче-селянського уряду матиме успіх.

Коли придивимось до останніх гасел: «боротьби за єдиний фронт» і «боротьби за робітниче-селянський уряд», то помітимо цілковиту їхню внутрішню цільність, витриманість і послідовність. Вони зв'язані одним гаслом, що його проголосив III Конгрес—«до мас!».

Не вважаючи на те, що вони в процесі роботи виникали з різних мотивів, в залежності від різних конкретних обставин,—всі вони ведуть до однієї мети,—перетягти на свій бік більшість пролетаріату, більшість працюючих, більшість колоніальних народів.

Поки що треба гуртувати революційні сили, щоб бути наготові до світової революції.

IX

V Конгрес, що провадив свою роботу від 17 червня до 8 липня ц. р., залишив і надалі тактику єдиного фронту; він тільки удосконалив її, позбавив це гасло опортуністичного, угодовського розуміння. Він сказав, що тактику єдиного фронту треба розуміти, як об'єднання комуністів в практичній боротьбі з «низовими» масами робітництва, що належить і до інших партій, або як спільні виступи з тими-ж «низамі» за порозуміння одночасно з їхніми партійними комітетами. Але Комінтерн рішуче відкидає блок тільки з «верхами», цеб-то безпосередні зносини з комітетами, з проводирями соціал-демократів в окремих країнах, або з II Інтернаціоналом. Комуністи ніколи не підуть на організаційне злиття з соціал-зрадниками. Навпаки, тактика єдиного робітничого фронту якраз направлена проти герів II Інтернаціоналу, проти зрадницьких проводирів соціал-демократії.

Далі, боротьба за робітниче-селянський уряд є по суті проведення тактики єдиного фронту. П'ятий конгрес тут також нічого нового в розуміння цього гасла не вніс, він його тільки більш конкретизував, засудивши хибні ухили, що помічалися на досвіді минулого.

На конгресі виявились «ліві» й «праві» нахили в розумінні боротьби за єдиний фронт і за робітниче селянський уряд.

Тов. Радек одстоював «чесне» об'єднання з соціал-демократами. Група Брандлера-Тальгеймера в Німеччині і Шмерала-Крейбіха в Чехо-Словаччині виявили надто «драбинчасте» уявлення про тактику єдиного фронту. Вони уявляли собі, що до робітничого уряду можна дійти не революційним, а мирним, еволюційним шляхом.

Це гасло вони приймали не за приховану диктатуру пролетаріату, а скоріш за співробітництво соціалістичних партій.

На ділі яскраво виявилась вся хибність цього погляду в жовтневі події минулого року, коли Німеччина стояла напередодні соціальної революції. «Чесне» співробітництво на «конституційній», законній основі з лівими соціал-демократами привело до зрадництва останніх і провалу справи.

Виявилось, що коли генерал Мілер зі своїми загонами вступив до Саксонії, то пролетарські сотні не були напоготові, не були озброєні, бо представники компартії працювали в парламенті на «конституційній» основі. Саме, навпаки, партія повинна була закинути ту «законність» і звернути найпильнішу увагу на озброєння і підготовку до повстань, щоб робити революцію. Маси не були підготовлені в слушний момент, проводирі виявили нерішучість, бо вони-ж працювали на «конституційній» основі. Звичайно, були ще й інші умови, що стояли на перешкоді.

Поведінка проводирів безумовно була опортуністична і вийшло це з неправильного розуміння тактики єдиного фронту... Такий виявився «правий» нахил.

«Лівий» нахил на конгресі презентувала частина італійської делегації на чолі з тов. Бордігою. Група тов. Бордігі одстоювала спільний фронт з соціал-демократами й іншими лівими партіями тільки на економічному ґрунті.

Це, звичайно, «дитяче» тлумачення, бо надто трудно відокремити політичну боротьбу від економічної, і часто економічна боротьба переходить в політичну і навпаки.

Конгрес одкинув праві й ліві нахили та дав ленінський зміст цим гаслам.

Тактика єдиного фронту залишається, як засіб для агітації і мобілізації мас. Боротьбу за робітниче-селянський уряд треба розуміти, як приховану диктатуру пролетаріату, а не на зразок робітничого уряду Макдональда в Англії.

Зрозуміло, чому в зв'язку з проблемами тактики на порядок денний були поставлені національне, організаційне й аграрне питання.

Справа національна і колоніальна не сходять з повістки дня, починаючи з II конгресу. На другому конгресі була намічена провідна і комуністична лінія в цих питаннях.

На IV і останньому (V) конгресах про ці питання доводилось говорити вже в залежності від певних обставин, від тих змін, що виявились в громадському й соціальному житті різних країн.

Поскільки Комінтерн в період загального паціфізму держить курс на завойовування широких кол працюючих, правильне вирішення цього питання й поведінка комуністичних партій відносно пригноблених колоніальних народів набуває великого практичного значіння. В момент розщеплення «ножиць», в світовому масштабі, зниження цін на сільсько-господарські продукти, а звідци загального незадоволення селянства в цілій низці країн, перед компартією стає завдання перетягти на свій бік незаможне селянство, стати на чолі селянського руху.

Тому тут головне організаційне завдання—поширити серед незаможного селянства та батрацтва комуністичні осередки, або звязати селянські партії з селянським Інтернаціоналом.

В колоніальному питанні комуністи повинні домагатись національної незалежності, відокремлення пригноблених націй від пануючої імперіалістичної держави.

При обміркуванні цього питання виявилось, що де-які комуністичні партії або байдуже ставляться до національного руху колоніальних народів, або не мають певної лінії поведінки.

Так, наприклад, англійські й французькі компартії і до цього часу не провадять активної політики в національному питанні, і до цього часу не прокламували, що вони одстоюють відокремлення пригноблених націй від своєї держави.

Тут конгрес також зробив «чистку», виправив комуністичну лінію в цих питаннях.

В справі організаційній головне надалі:

1) створити масові міцні партії, особливо в таких високо-розвинених капіталістичних державах, як Англія та Північні Сполучені Штати;

2) обільшовичити компартії — створити єдину бойову дисципліновану централізовану світову компартію на зразок більшовицької, ленінської партії.

Ми нарочито довше зупинились на питаннях о завданнях тактики, бо вони матимуть найбільше значіння в дальшій боротьбі комуністичних партій за всесвітню революцію.

Комінтерн став, справді, масовою міжнародньою організацією. Гасло, що його кинуто ще на III конгресі—перетягти на свій бік, під керівництво компартії, більшість працюючих—залишається й надалі, але тут треба запобігти помилок II Інтернаціоналу. Він все життя те тільки й робив, що «організовував» маси, а в практичній боротьбі в слушні моменти зраджував.

III Комуністичний Інтернаціонал не тільки готує пролетарські маси до повстання, а й при нагоді готовий до бою.

МИК. ШРАГ

Зовнішня торгівля УСРР та її ближчі перспективи*).

ІV. НАША ЗОВНІШНЯ ТОРГОВЛЯ В СВІТЛІ ГРОШЕВОЇ РЕФОРМИ.

Поруч з іншими важливими передумовами, що дали змогу перевести в Радянському Союзі грошову реформу зі спритністю, обережністю, умінням та великою організованістю, яким може позаздрити перша ліпша країна Європи,—одною з кардинальних була, безумовно, активність радянського зовнішторгового балансу. Доки він лишався пасивний, тоб-то вартість ввозу перевищувала вартість вивозу, про грошову реформу й стабільність нашої валюти, про реальне забезпечення золотої бази грошового обігу не можна було й думати, бо замість елементу оздоровлення фінансів РСРР малось протилежне: золото наше тікало закордон. Активність зовнішньої торгівлі дала можливість перейти від розтрати цінностей до їх збирання та накопичування в середині країни. Випуск червінців став можливим тільки тоді, коли Державний Банк зміг його гарантувати в певному відсоткові реальними цінностями.

Звичайно, не одні лише успіхи в зовнішній торгівлі вказали момент переходу від падаючих мільйонів та мільярдів до твердих, зростаючих в купівельній здатності, копійок.

Комплекс сприятливих цьому умов складався:

а) з піднесення продукції сільського господарства, оздоровлення транспорту, налагодження та відбудови головних галузей промисловости і т. д.—в обсягу економіки;

б) з досягнення більш-менш задовольняючої рівноваги державного бюджету, завдяки скороченню видатків, збільшенню податків та удосконаленій системі їх збирання і т. д.—в обсягу фінансів;

в) з цілковитою «стабілізацією» радянського уряду й підтримки його населенням—в обсягу внутрішньої політики;

г) з фактичного та все зростаючого в кількості офіційних актів юридичного визнання РСРР з боку закордону—в обсягу зовнішньої політики.

І все-ж всі ці умови в значній мірі зробились передумовами переведення грошової реформи, завдяки розвитку зовнішньої торгівлі радеспублік, а зокрема, переведенню в життя відновлення хлібоекспорту. Радянський економічний механізм сполучає всі з'явища свого планового руху міцними ланками і в ньому гвинти торговельних зносин з закордоном займають вельми поважне місце.

*) Див. початок «Черв. Шл.», ч. 6.

Економіка, однак, не звичайна якась машина, в якій удосконалення однієї з її частин не тягне ще обов'язково за собою природного поліпшення праці та видатності праці інших. Як що економічне життя країни базується не на вільній грі приватних суперечних інтересів, а на плановій організації побудованій на принципі соціалістичної доцільності, оздоровлення його частини сприяє кращому функціонуванню інших частин. І ось чому в той саме час, як щасливий розвиток нашої зовнішньої торгівлі в великій мірі забезпечив переведення валютної санації та усталення твердої грошової одиниці, сама грошова реформа створює нові передумови для дальшого інтенсивного розвитку тієї ж зовнішньої торгівлі. Бо якраз фактором, що затримував та гальмував цей розвиток під час радянської валюти, була в великій мірі несталість нашої грошової одиниці. З неповного ще наведення негативного впливу постійного хитання радзнаку, яке ми тут беремо з статті Наркомзовнішторга СРСР тов. Л. Красіна¹⁾, читач, шляхом незначного напруження логічного мишлення, побачить, які величезні користі може набути зовнішня торгівля завдяки появі забезпеченого реально червінця. «Хитання курсу радзнаку,—пише т. Красін,—вносило розклад в промисловість і транспорт, викликало постійні перебої в заробітній платні і було в той же час причиною постійного та необмеженого зросту всіх товарних цін. Праця експорту, заготовка сировини, приведення їх до ліквідаційного стану та надсилок закордон надзвичайно затруднювались з огляду на несталість грошей; жадні певні калькуляції собівартості, а, отже, і цілковитий облік кон'юнктури зовнішнього ринку були неможливі. Взагалі ціла відчитність ставала сумнівна і в балансі торговельного підприємства важко було виявити, чи вказаний прибуток є виявом справжнього торговельного успіху, чи фіктивним перевищенням активу з огляду на змінений вираз цін товарів. Хитання курсу радянського карбованця та постійне його погіршення було одною з головних причин тих добавок на ціни, якими гуртовий та роздрібний торговець стремів застрахувати себе від збитків та втрат в зв'язку з курсовою різницею».

Такі руйнуючі впливи мала радянська валюта на цілу торгівлю й на зовнішню, зокрема. Тверда, стала валюта виводить цю сферу економіки на чистий шлях.

Але при переході на сталу валюту, як і взагалі при значному покращанню курсу якоїсь валюти, зовнішня торгівля зазнає раз-у-раз і значних труднощів. Це стосується, в першу чергу, до труднощів в обсягу експорту, проте і в імпорті вони дають себе певний час досить болюче знати. Так, коли у нас почали планувати, а далі й переводити грошову реформу, всі державні й кооперативні організації змушені були дуже зменшити свої закупочні операції. Яскравим прикладом стримання від закупок був, зокрема, Київський Контрактний Ярмарок. Відсутність кредиту в Держбанкові й інших банках змусила так продукційні організації (трести, синдикати, то-що), що зацікавлені в набутті імпортних закордонних технічних товарів, як і торгові організації (кооперація, державна торгівля), що зацікавлені головню в закордонних товарах споживчого характеру,—протягом де-якого часу повздержуватись від нових замовлень та купівлі краму в імпортуючих організацій. Криза збуту, брак вільних грошей, непевність

1) «Внешняя торговля». Вид. Наркомзовнішторгу. Москва. 1924 р., 19 березня. № 9—10.

перспектив, відсутність кредитів викликали тимчасове стримання руху імпорту. Але з усталенням валютних відносин ці відемні риси зникають, і імпорт при стабільній, твердій та ціннішій, ніж раніш, валюті має всі вигляди на розвиток.

Що-ж до впливів валютного рівня на експорт, то їх динаміку ми можемо чудово простежити на багатьох прикладах європейської економіки останніх років. Класичні приклади розквіту експорту під час падіння валюти дали нам середньо-європейські країни: Австрія, Німеччина, а далі Польща, а ще далі, вже в цьому році, й Франція. Знецінення валюти в якійсь країні надзвичайно полегчує конкурентну здатність країн з падаючою валютою. Промисловець має дешевшу робочу силу, дешевий кредит, що поверне колись, в знецінених грошах, низькі тарифи й фрахти, здевальоризовані митні ставки й т. инш. Продукти його промисловости побивають на мировому ринкові продукти конкуруючих країн, що змушені продавати свої товари в своїй дорогій високоцінній або, в кожному разі, більш цінній валюті. Промисловці й експортери держав падаючої валюти набивають кешені. Але такий стан триває лише певний термін і далі картина наче перегортається знову догори ногами. Знецінення грошей доводить зрештою загальну фінансову кризу до вищого ступня економічної руїни.

Надходить час, коли держава змушена припинити кредитування промисловости і вальоризує раніш видані кредити, фіксує їх в певній одиниці, що відповідає якійсь сталій закордонній валюті. Приватний кредит здорожується надзвичайно. Дорожнеча в середині країни зростає і кличе за собою зріст незадоволення в масах та необхідність усталення заробітної платні. У промисловців вичерпуються старі запаси сировини й їм доводиться купувати закордоном в цінній валюті і т. д. Все це змушує промисловців і експортерів підносити ціни на товари, і на певному ступню знецінення місцевої валюти вже починає позначатись цікавий факт, свого роду економічне *emento mori*, для тих, хто з палаючими від жадоби наживи і радості від передчуття великих зисків очима стежив за падінням курсу «рідних» грошей і сприяв тому: внутрішні ціни на товари в країнах зі знеціненою валютою починають ставати вищими за ціни на мировому ринку. Добу експортного ажіотажу починає тоді замінити доба загальної депресії, доба скорочення продукції, доба банкрутств підприємств і банків, то що. І тоді вже навіть самі експортовці зітхають за сталою валютою.

Проте історія капіталізму останніх років далеко не завжди приймається в науку самими капіталістами. Не зважаючи на приклад Німеччини, французькі експортовці і досі вірять в те, що низька валюта—це обов'язкова й єдина передумова розвитку їх діяльности й інтенсифікації їх заробітків. Нещодавно, наприкінці квітня цього року, один з поважніших французьких економічних журналів, присвячених зовнішній торгівлі, «L'exportateur français» присвятив свої сторінки протесту проти піднесення курсу франка. Після кількох гарних речень відносно бажаности зниження дорожнечі й т. инш. і сконстатовання поруч, що «єдино розумна політика, яку Франція може, отже, вести, це та, яка їй дозволить до краю розвинути свою експортну торгівлю», журнал, вустами президента Унії Паризьких Банків, заявив: «Немає сумніву, що покращання нашого франка, як що воно продовжуватиметься без ступневих кроків, без довших задержок,—

матиме наслідком раптове спинення руху нашого експорту; від цього у Франції не тільки станеться промислова криза з її соціальними відгуками, але ми втратимо також частину здобутих на ґрунті валютних відносин досягнень».

Ми навмисне навели ці приклади політики експортерів і цю їх аргументацію. Навели тому, що майже подібні по змісту побоювання висловлювались в тій чи іншій формі й у нас на початку переведення грошової реформи. Чи довело життя їх слушність?

Ми вже бачили на прикладі закордону, що знецінення валюти, несучи за собою загальний розклад господарства, давало значні зиски промислово-експортним колам лише протягом обмеженого часу. Далі кій повертався й проти тих, хто тримав його в своїх руках. Ми згадували також і про всі ті користі, які несе оздоровлення нашої валюти і наших фінансів цілому господарству радянських республік. Занепокоєнню де-яких радянських економістів, що визнавали, одначе, всю вагу переведення до життя твердого червоного обчислення, хутко прийшов кінець. Але це не заважало їм домагатись припинення руху піднесення курсу нашої валюти. Основні моменти, що висувались в дискусії з приводу грошової реформи й її впливу на зовнішню торгівлю, були такі:

1. Значне скорочення банкової емісії, необхідне для переведення грошової реформи, як міра, що викличе свого роду грошевий голод і підтримає тим стабільність нових грошових знаків,—річ небезпечна; це викличе нестачу на ринкові грошей і змусить припинити заготовку сировини. Від того послідує значне зменшення експорту.

З критикою скорочення банкової емісії виступив, зокрема, наркомзовнішторга т. Л. Красін. Він радив Наркомфіну: «яко мога скорше зрозуміти непотрібність і навіть небезпеку розпочатого різкого скорочення емісії Держбанку і замість скорочення кредитування—розширення його, звичайно, при повному додержанні всіх умов, що гарантують цю підтримку комерційно-міцним та здоровим підприємствам».

2. Разом зі збільшенням емісії потрібно припинити піднесення курсу червінця проти курсу сталих закордонних валют. Вже протягом перших 3-х місяців цього року експортовці, з огляду на зниження курсів долара та англійського фунта,—яку валюту вони одержували закордоном за проданий хліб та сировину,—мали втрати: на доларах до 12%, на фунтах—до 8% (долар на 1/1 1924 р. коштував 2 крб. 20 коп., а на кінець березня—1 крб. 94½ коп.; фунт на 1/1 24 р.—9 крб. 10 коп., а на кінець березня—8 крб. 36 коп.). Межою росту курсу червінця повинен бути довійський паритет. Крім встановлення певного курсу червінця, необхідно також провести вільний, не затриманий обмін закордонної валюти на червінці. Инакше наша зовнішня торгівля, не маючи до того-ж можливості прикласти вільних валютних лишків від експорту до імпорту, з огляду на необхідність збереження активності балансу, змушена буде хиріти.

3. Були пропозиції піти по шляху імпорту до країни золота, яке-б мало бути пущене в обіг у формі монет замість додаткової емісії папірового червінця, що дало-б можливість експортерам обмінювати свою закордонну валюту на золоті гроші.

4. Дуже багато уваги присвячувалось також обговоренню проекту збільшення, в зв'язку з грошовою реформою, нашого імпорту. Пропонували

переглянути наш експортно-імпортовий план в тому напрямку, щоб вся валюта, яка одержувалась в наслідок експорту, могла знайти в повній мірі примінення в обсягу імпортових операцій, переважно тих, які могли-б давати порівнюючи швидкий оборот, а, отже, могли-б швидко повертати в червінцях вкладену до них закордонну валюту.

5. Противники додаткової емісії, введення золотих монет, ідеї поширення меж імпорту, згоджуючись з думкою про необхідність спинення росту курсу червінця на довійськовому паритеті і встановлення норм обміну закордонних валют, доводили, що для паничних проектів місця абсолютно немає. Експорт наш в основних категоріях товарів може бути й надалі цілком рентабельним і навіть розширюватиметься, коли буде планово переведене необхідне при усталенню валюти зниження цін і цілком можливе і потрібне зниження накладних на експорті видатків.

Розглянемо докладніше всі згадані моменти в дискусії з приводу впливу грошевої реформи на радянську зовнішню торгівлю. Але передусім спробуємо показати, чи дійсно і наскільки грошева реформа, коли-б до неї не прилучити якихось зі згаданих вище пропонованих мір, почала-б давати в експортівій своїй частині збитки і була-б надалі нерентабельною. В цьому немає сумніву. Ми вже бачили, що на самому знеціненню закордонної валюти експортери втратили в своїх прибутках протягом місяців цього знецінення коло 12% на доларах і коло 8% на фунтах. В обсягу вивозу хліба (жита та пшениці) до грошевої реформи високий курс закордонних валют у нас, даючи експортовцям свого роду експортну премію, творючи лаж на червінець, власне кажучи, відігравав превалюючу роль в створенні рентабельности нашого хлібоекспорту. І з часу, коли ця експортна премія зникла, рентабельність експорту жита дуже знижується, а пшениці—зникає. Це добре видно з даних, що були свого часу опубліковані в нашій економічній пресі.

Для того, щоб мати уяву відносно рентабельности нашого хлібоекспорту, який по плану експорту на 1923/24 рік складає коло $\frac{2}{3}$ цілої суми вивозу (88 мільйонів карб. з 107 м. к.), необхідно порівняти наші внутрішні ціни на хліб + (плюс) накладні видатки (ціфри закорд. портів) з зовнішніми, які ми далі будемо брати по Гамбургу, бо гамбургські ціни були в час переведення кампанії нашого хлібоекспорту близькі до лондонських і уявляли для нас конкретний інтерес.

Таблиця А 1).

НА	Жито			Пшениця			Ячміль		
	При мінім. ціні по Укр.	При максимальній ціні	При середн. ціні	При мінім. ціні	При максим. ціні	При середній ціні	При мінім. ціні	При максим. ціні	При середн. ціні
1-VII-23 р.	+ 8	-24	- 6	+28	-11	+ 6	+29	-11	+14
1-X »	+34	+11	+26	+50	+14	+35	—	—	—
1-XII »	+36	—	+ 8	+33	-29	+ 1	+39	-18	+13
1-I-24 р.	+32	+10	+19	+39	-13	+ 9	+44	+ 5	+21
1-II »	+26	-10	+ 4	+18	-39	-16	+13	-37	-12
1-III »	+15	-15	- 4	- 8	-81	-40	+ 7	-72	-32

1) Див. ст. Т. Ревзіна і М. Шрага: «Покупательная сила иностранных валют и стимулирование нашего экспорта» в «Вестн. Внешн. Торг. Украины», № 12—13 за 1924 р.

Ріжниця поміж так взятими внутрішніми і зовнішніми цінами, при обрахунку накладних видатків в середньому в 5-7 коп. з пуда (як це обраховував Укрекспортхліба в грудні 1923 р.), уявлялась від початку біжучого операційного року так (див. табл. А).

Отже, ми бачимо, що вже на початку березня рентабельність хлібо-експорту по всіх трьох хлібах вичерпалась; особливо-ж це помітно на пшениці. І це, не зважаючи на те, що внутрішні ціни на хліб, починаючи з жовтня 1923 р., майже незмінно, по 20 березня цього року, зростали ¹⁾). Правда, корективом протилежного характеру може бути де-яке зниження за цю добу цін на хліб на зовнішніх ринках, що стало більш помітне під час переведення грошової реформи, коли гамбургські ціни давали зниження при переводі на червінний обрахунок, в зв'язку зі зростом курсу червінця.

Однак, ця таблиця не є ще цілком характерною. Для більшої точності ми повинні обчислити, яка різниця буде поміж цінами на хліб за кордоном і в районах, де головно відбувається заготовка його на експорт—накладні видатки, які тут треба, однак, відповідно зменшити з огляду переважно на те, що ці райони лежать ближче до портів або навіть, що заготовка провадиться безпосередньо в портах і тому зникають великі видатки по перевозці хліба залізницями. Проте і при такій калькуляції ми одержали на 22/III далеко не втішну картину ¹⁾). Тільки для жита маємо в цьому разі повну рентабельність від 3 до 13 коп. (по Одесі, Миколаїву, Катеринославу й Полтаві). Вивіз ячменю лишається рентабельним лише в Одеському і Миколаївському районах, пшенички—лише в Одеському та Запорізькому. Що-ж до пшениці, то і по заготовочних районах маємо ту-ж картину, яку бачили в наведеній табличці, а саме цілковиту нерентабельність її в усіх районах, яка дає мінімально—(мінус) 23 коп. для Одещини і максимально—(мінус) 55 коп. для Катеринославщини. Коли взяти під увагу, що в березні місяці відбулось вже де-яке зниження (на 8 коп.) накладних видатків, саме від переведення грошової реформи залежних (як ось, невведення до калькуляції втрат на ваганню радянської валюти), то наведені висновки зміняться в тому напрямі, що для жита ми матимемо вже збільшену і зовсім поважну рентабельність, а для пшениці відповідно зменшену нерентабельність. Зам. Упов. Наркома Зовн. Торг. на Україні тов. Колесніков, в своїй статті: «Ще про реформу грошового обороту і про зовнішню торгівлю» ²⁾), наводить обрахунки різниці поміж гамбургською ціною на жито и пшеницю і середньою заготовчою ціною на них (взваженого)+ (плюс) накладні видатки на 15-III і на 1-IV. Прибуток для жита, по його даних, виносить на пуді на 15-III і на 1-IV всього 5 копійок; пшениця-ж дає збитки: на 15-III—11 к., а на 1-IV—2 к. на пуді. Отже і тут, хоч в трохи інших цифрах, що цілком залежить від методи, яку вжито для обрахунку, ті-ж самі таки висновки. Після грошової реформи вивіз жита продовжує бути рентабельним; вивіз пшениці втрачає рентабельність. Як ми бачимо, вивіз ячменю і пшенички можливий, але лише з невеликої частини районів.

1) Середнеукраїнська ціна на жито на 1-X 1923 року була 28 коп., а на 1-III 1924 р.—вже 72 коп.; на пшеницю 1-X—55 к., 1-III—47 коп.; на ячмінь 1-X—25 коп., 1-III—80 коп.

2) Див. докл. згадану в попередній примітці статтю.

3) «Вестн. Внешн. Торг. Укр.» № 17 за 1924 р.

Хоч величезну частину нашого хлібоекспорту в зв'язку з декваліфікацією сучасного українського сільсько-господарства складає саме жито, але все-ж наведені цифри дають, справді, привід до занепокоєння. Адже-ж відомо, що біжучий рік дав значне поліпшення в розподілі культур, в розумінні їх інтенсифікації. З цього боку передумови розвитку експорту якраз для пшениці були. Але вони розбивались негативними умовами в обсязі цін і рентабельності.

До того-ж, і в сфері нашого експорту сировини перехід до високої і твердої валюти створив ґрунт для побоювань. Проте досить хутко виявилось, що такі побоювання тут в значній мірі перебільшені.

Таким чином, підстави для гарячкової навіть дискусії навколо питання: грошева реформа й інтереси нашого експорту,—безумовно були. І треба було справді всебічно розглянути всі ті міри, за допомогою яких можна було зліквідувати від'ємні впливи грошової реформи на дальший розвиток цілої зовнішньої реформи. Цілої тому, що у нас більш, ніж де инде, розміри імпорту залежать і повинні залежати від розмірів експорту. Спробуємо критично розглянути пропоновані, вище нами наведені, міри, які-б могли звести наш експорт зі шляху затруднень.

Спинимось перш за все на майже «communis opinio» тодішніх писань економістів відносно необхідності покласти певну межу піднесенню курсу червінця проти закордонних валют. Занепокоєння, викликане думкою про те, що курс цей може перейти межі довійськового паритету і тим зробити для нас ціни зовнішнього ринку на наші експорттовари зовсім заниженими,—не виправдалось. Рух курсу червінця спинився на довійськовім паритеті й з незначними ваганнями стоїть на ньому до цього часу.

Щось инше спостерігалось в справі обміну закордонних валют на червінці. Певний час обмін цей був дуже утруднений і це, дійсно, надзвичайно зле впливало на розвиток експорту. Занадто смілі пропозиції відносно заведення золотої монети у нас в той час як такої немає нині в жадній європейській країні, або відносно піднесення нашого імпорту до меж, коли-б він використовував на свої потреби всі лишки валюти від експорту,—лишились, та й не могли не лишитись, тільки досить фантастичними проектами.

Хоч у відповідному місці ми й вказували на необхідність де-якого збільшення нашого імпорту і на невиправдано велику активність радянського, а особливо українського зовнішторгового балансу, але-ж в наших думках малось на увазі саме лише де-яке зменшення цієї активності, а зовсім не знищення її. Навпаки. В цьому вже розділі ми бачили, що власне активність зовнішньої торгівлі в великій мірі сприяла переведенню грошової реформи. І коли можна ставити питання про певне, в окремих частинах імпортової номенклатури цілком виправдане, розширення імпорту товарів, яке потребує легка індустрія, сільське господарство і робітниче споживання, то ставити питання так: імпорт повинен бути рівним експортові, аби в цей спосіб без збитків для зовнішньої торгівлі використовувувати закордонну валюту, одержану від експорту, то це цілковито нісенітниця. Таке збільшення його, руйнуючи, вдарило-б в першу чергу по нашій промисловості і неминуче викликало-б її кризу. Не кажемо вже про те, що бездефіцитне, «так на так», сальдо зовнішньої торгівлі принесло-б по суті дуже дефіцитне сальдо в платничому балансі.

Проте необхідність незатриманого обміну закордонної валюти, одержаної від експорту на червівці, які-б можна було в середині країни звернути знов на заготовчу, то-що, діяльність,—була річчю безсумнівною. І тут, в цьому обмеженому значінню, цілком доцільним можна визнати вимогу про обережне розширення кредитів та певне збільшення цілевої емісії, з метою створити можливість розміну закордонної валюти. Але в цій постановці питання є значна відміна від тієї, яка в момент переведення реформи пропонувала Наркомфіну, «яко мога скорше зрозуміти непотрібність і навіть небезпеку розпочатого різкого скорочення емісії Держбанку». Повздержатись в той час від загального скорочення емісії і навіть, як це пропонував наркомзовнішторг Л. Красін, поширити кредитування, це означало-б створення умов для нової грошової інфляції. Цілева-ж емісія, обмежена і забезпечена в повній мірі закордонною валютою, нової інфляції, звичайно, викликати не могла з огляду хоч-би на свою обмеженість і суту практичність. Власне до неї й схилились в керуючому центрі і в останні місяці гальмуючих впливів браку розміну закордонної валюти в зовнішній торгівлі вже не помітно.

Таким чином, досить хутко по переведенню грошової реформи занепокоєння що-до можливості ненормально великого зросту курсу червінця і що до великих труднощів з обміном закордонної валюти почали губити ґрунт. Тут ситуація склалась, зрештою, задовольняюче. Але-ж далеко не в цьому тільки полягали ті труднощі, які ставали на шляху розвитку радянської зовнішньої торгівлі. І при умові довійськового паритету курсів, і при умові вільного обміну експортовцями закордонної валюти ще не складалось такої ситуації, коли-б наш експорт, який, в зв'язку з грошовою реформою став в основних своїх статтях мало або й зовсім нерентабельним,—став-би знов цілком рентабельним. Щоб досягти останнього, необхідними вважались такі міри: зниження цін і скорочення накладних видатків.

Зниження цін на хліб, в зв'язку з загальним зниженням цін по цілому товаровому фронту, дало себе знати вже в квітні й продовжувалось в травні й на початку червня. З цього боку все було гаразд. Збільшення цін на хліб на закордонному ринкові допомогло процесу, так мовити-б, зрентабілізування вивозу хліба, і на початок червня становище тут стає цілком задовольняючим не лише для жита, але й для пшениці. Рух цін на них протягом перших місяців після грошової реформи на внутрішньому, коли брати на внутрішньому ринкові припортові губернії і пропорційно зменшені накладні видатки, і на зовнішніх ринках—такий:

(В копійках за 1 пуд)

Доба	На	Внутр. ціна	Накл. видатки	Вартість ціфр Гамбург.	Ціна в Гамбургі
На 1-у половину	{ жито	68	44,6	112,6	114,0
	{ пшен.	103	»	147,6	138,0
На 1-у половину	{ жито	60	»	104,6	115,0
	{ пшен.	97	»	141,6	141,0
На 1-у половину	{ жито	57	»	101,6	111,0
	{ пшен.	90	»	134,6	145,0

З наведеної таблички бачимо, що рентабельність вивозу жита продовжує бути і в квітні дуже незначною (менше 1¹/₂ коп. заробітку на

пуді), а пшениці—негативною. Травень дає значне поліпшення, в обсягу експортної житньої кон'юнктури (прибуток вже $10\frac{1}{2}$ копійок на пуді); він приносить також перехід до рентабельності вивозу пшениці. Нарешті, на початку червня стан знов міняється й приносить незначне погіршення кон'юнктури на жито й значне поліпшення кон'юнктури на пшеницю. Вивіз останньої дає вже зиску більше за 10 коп. на пуді, тоб-то стільки-ж, що й на жито. Експорт головних наших продуктів вивозу стає наприкінці травня і на початку червня цілковито рентабельним. І це не зважаючи на те, що допомоги по лінії скорочення накладних видатків він не одержав. Інакше кажучи, песимістичний настрій серед експортовців під час переведення грошової реформи був в значній мірі позбавлений підстав. Усталення валюти може впливати і завжди майже впливає негативно на хід зовнішньої торгівлі лише до певного часу, доти, доки переведення фінансової санації не викличе загальної стабілізації економічних відносин в країні. Але коли головні труднощі перейдено, курс твердої валюти встановився, створились передумови для загального зниження цін і т. д., загроза розвиткові експорту все меншає і, зрештою, зникає, коли, звичайно, не виникають якісь нові непередбачені катастрофічного порядку фактори, які несподівано можуть змінити природний рух економічного життя в бік кризи.

Л. Красін в своїй статті «Завершення грошової реформи»¹⁾ писав, що реформа не може вважатись за закінчену, доки ще не встановилась змика нашого грошового ринку з закордоном, з світовим ринком. «Грошева реформа, без сумніву, повинна знайти своє завершення в усталенні такого порядку, при якому кожен експортер та імпортер в усякий час може купити та продати закордонну валюту, і, до того-ж, по такому курсові, який-би його гарантував від біржевої спекуляції та занадто значної втрати, з якими він не може боротись ані при заготовці сировини, ані при реалізації його на ринкові». Таким чином, тепер, коли наш червінець все більше прокладає собі шлях закордоном і коли у нас в середині країни експортери та імпортери вже не терплять збитків від браку розміну закордонної на червінну валюту, можна вважати, що грошову реформу в її зв'язку з зовнішньою торгівлею щасливо завершено. Експорт хліба став цілком можливий наприкінці травня і на початку червня, не зважаючи на відсутність проєктованих золотих монет, інфляційних мір і т. д., рентабельність його з'явилась, хоч в обсягу зниження накладних видатків досі ще нічого не зроблено.

Отже, ми бачимо, що сама по собі стала валюта не має негативних впливів на розвиток експорту. Потрібно лише поруч і одночасно зі введенням її в життя забезпечити зовнішню торгівлю від можливих специфічно валютних затруднень. Оскільки це зроблено, проблема цілої зовнішньої торгівлі виходить вже з кола проблем зв'язаних в першу чергу з валютарними питаннями й її треба знов вивчати у нас вже не в світлі грошової реформи, а в світлі комплексу всіх факторів нашого народно-господарського життя. В цей момент доба обговорення питання—і зовнішня торгівля і грошева реформа—закінчилась. Її місце зараз займає проблема: перспективи нашої зовнішньої торгівлі в зв'язку з перспективами врожаю.

1) «Економіч. Жизнь», № 180, за 11 травня 1924 р.

V. БЛИЖЧІ ПЕРСПЕКТИВИ

Ми розуміємо під ближчими перспективами зовнішньої торгівлі України не ті найближчі вигляди на хід і розвиток її, які вже намітилися протягом біжучого року, цеб-то не вигляди на експорт і импорт, то-що, ближчих місяців, а ті загальні умови, в яких вона має розвиватись в дальшому протягом ближчих років і про які можна собі скласти уяву лише на підставі повнішого аналізу всіх або хоч би головніших перспектив в обсягу розвитку цілої системи народного господарства України.

Проте, звичайно, в такому розумінні, в завданні дати, до певної міри, передбачення дальшого руху української зовнішньої торгівлі повинна також бути певна межа, і ми зовсім не збираємось заглядати до вікон дуже далекого майбутнього. Живемо бо в цілком нових економічних умовах будування соціалістичного господарства, коли годі прикладати до з'явищ, які відбуваються в хазяйчому організмові, що ґрунтується на нових принципах і без старих зразків, колишніх певних економічних категорій. Тим більше, що останні тепер можна прикладати лише з великою обережністю і з неменшими застереженнями навіть до передбачень в обсягу можливого розвитку в ближчі роки економіки буржуазних капіталістичних країн, на аналізі господарського життя, на яких вони власне раніше й будувались. Коли в так званий «мирний час», до світової війни, яка так болюче вдарила по закономірності в сфері розвитку світового господарства, перспективи руху кон'юктур тієї чи іншої країни на ближчі роки, ба навіть на десятиріччя, можна було, наприклад, будувати на розповсюдженій хоч би теорії великих і малих циклів кон'юктур, коли до 1914 року багатьма корифеями економічної науки приймалось, що динаміка економічних кон'юктур ритмічна, і в житті країн існують певні показники, які досить точно виявляють звишкові та знижкові тенденції великих п'ятидесятирічних і малих вісьми чи одинадцятирічних кон'юктур, — то нині взагалі існує сумнів в тому, чи не кінчилася доба цих циклів підйому та спаду і чи не вступило світове господарство в добу постійної, перманентної, а, отже, і остаточної для капіталізму кризи. А як що маються поважні заперечення можливості хоч трохи певних та уґрунтованих передбачень в обсягу економіки для країн, в яких продовжує діяти добре вивчений, давно існуючий капіталістичний устрій, в рамках котрого тепер відбуваються постійно незнані досі процеси повільної або раптової деструкції, що має мало спільного з усталеними поглядами на періодичні кризи, то чи можна взагалі заглядати далеко наперед, коли підходимо до зовсім нової господарської формації, якою є Радянська Республіка?

Відповідаємо: так, можна. Бо саме в радянському господарстві, не зважаючи на всю ту колосальну працю по відбудові майже до ґрунту знищених стихіями війни і революційного руху господарських основ життя, спостерігаємо закономірність в розвитку. Вона в найбільшій мірі наслідок переведення неґації старого основного принципу капіталістичного суспільства: вільної гри конкуруючих сил. Інакше кажучи, вона — це наслідок організованої єдиної волі керуючих ціле господарче життя країни економічних центрів, наслідок існування у нас системи державного капіталізму.

Де-ж мусить бути та межа для намічення ближчих перспектив зовнішньої торгової УСРР, про яку вже згадувалось, і за яку ще важко заглядати?

Із попередніх розділів ми бачили, якими великими кроками наперед пішла радянська зовнішня торгівля протягом останніх 2—3 років. Оборот 1922—23 р. проти 1921—22 операційного року виріс на 50%. Біжучий рік, в зв'язку з хлібоекспортом, приніс знов величезне збільшення темпу цього зросту. Коли брати річний план 1923—24 р., то він перебільшує тогорічний оборот на 508%; коли, навіть, рахувати, що цей план буде всього виконаний на 80%, а це безумовно знижене припущення—то і тоді відсототок перебільшення ним ціфр минулого року буде сягати близько 400%.

Отже—досягнення великі. І все-ж до довійськових норм ще далеко. Оборот зовнішньої торгівлі за 1909—11 роки пересічно був в 9 з лишком разів більший за сучасний. Кілька (4—5) років інтенсивного зросту нашого товарообміну з закордоном—і довійскові ціфри знов з'являться на сторінках українських статистичних органів, що фіксують наслідки зовнішньої торгівлі. Ці кілька років, за які радянська українська зовнішня торгівля досягне довійськового рівня, цей довійсковий рівень—і є тою межею, про яку угадувано і яку ми собі тут ставимо, як таку, що опріділює кордони ближчих перспектив, відносно яких збираємось нижче де-що сказати.

Чи не є термін в 4—5 років занадто коротким для досягнення довійськових норм? Чи не уявляються цьогорічні успіхи випадковими або крайніми, за якими має прийти в ліпшому разі стабілізація на довші роки зовнішньої торгівлі України на здобутому нині рівні? Чи ціла радянська економіка дає підстави твердо сподіватись на добрі «ближчі перспективи»?—ось низка питань, які тут хочемо освітлити.

Основними моментами, які впливатимуть на дальший хід розвитку українських торговельних зносин з закордоном, є: 1) рух економічної напрями цілого господарства УСРР і, в першу чергу, перспективи дальшого становища в обсягу промислової та сільсько-господарської її продукції, в обсягу купівельної здатності міста і села, сталости валюти, фінансового впорядкування країни, і 2) можливі зміни в той або инший бік світової кон'юнктури, а, зокрема, перспективи в обсягу відвойовання Україною старих або завойовання нею нових закордонних ринків збуту. Спробуємо дати оцінку обох цих опріділюючих моментів.

В попередньому розділі вказувалось на те занепокоєння відносно долі нашого експорту, яке висловлювалось нещодавно в зв'язку з переходом Рад. Республік на сталу валюту. Воно виявило в дальшому свою безпідставність. Тепер знов чуються в економічних колах подекуди дуже тривожні нотки відносно перебігу цілої зовнішньої торгівлі в зв'язку з невинуватими надіями на цьогорічний врожай. Поскілки, як це ми бачили, продукція сільського господарства грає домінуючу ролю в цілому українському експорті, даючи понад 90% його, ми й зупинимось передусім на цьому елементі вказаного вище комплексу внутрішніх факторів, що впливають на хід зовнішньої торгівлі.

В цей час вже більш-менш певно виявлено ціфри цьогорічного врожаю. Надії, які поклались на нього на початку весни, не виправдались. Збір хліба, проти передбаченого тоді, в зв'язку з неврожаєм, має знизитись приблизно на 330 міл. пудів, а проти ціфр минулого року приблизно на 180 м. п. Не доводиться казати про те, що це болюче відіб'ється на нашому експорті 1924-25 року. Значне зменшення експорту хліба в де-якій мірі буде компенсоване, правда, розвитком вивозу инших продуктів сільського

господарства і, зокрема, вивозу продуктів скотарства. Але звичайна ця компенсація далеко не покриє втрат на експорті хліба. Весь український експорт, по попереднім передбаченням, знизиться в майбутньому оперативному році проти минулого майже наполовину. Значно краще стоїть справа в цілому Союзі, де відповідне зниження буде на багато меншим.

Але чи дає це привід для будь-якого песимізму в обсягу дальших перспектив розвитку нашої зовнішньої торгівлі? Абсолютно ні, і ось чому.

Безперечним фактом є те, що знижений збір хліба в цьому році це виключно наслідок несприятливих метеорологічних з'явищ. Але не вони, не ці удари, що одержує селянство від природи, являються показовими і рішачими для намічення тенденцій в рухові продукційних відносин сільського господарства. Це випадковий елемент, якого не можна заздалегідь передбачити і на якому не можна ніяк будувати довгих кон'юнктурних перспектив в обсягу економіки якоїсь країни. Ті-ж внутрішні процеси, які мали в цьому році місце в нашому сільському господарстві і можуть дійсно вважатись за показові для передбачень розвитку його в ближчі роки, свідчать про нові великі досягнення цієї галузі українського народного господарства. В нещодавно опублікованих проф. Гуревичем підсумках в справі сучасного становища сільського господарства (по даних на 1 липня 1924 р.) ¹⁾ констатуються такі моменти, що свідчать про безсумнівний великий поступ його:

I. Посівна площа в біжучому сіль.-госп. році зросла в порівнянні з минулим роком по всій Україні на 1203 тисяч десятин, або на 7,4%. Процес змін в просторі посівних площ за 4 останні роки уявляється так:

Роки	Посівна площа в тисяч. десят.		
	Степ	Лісостеп	Україна
1916	10059	9201	19260
1921	9163	7947	17110
1922	6085	8301	14386
1923	7960	8360	16320
1924	8706	8817	17523

Отже ми спостерігаємо тверду тенденцію посівної площі зблизитись до рівня 1916 року.

II. Поруч з цим звертає на себе увагу і друге позитивне з'явище, а саме якісне поліпшення в розподілі окремих культур, що особливо дає себе знати в лісостеповому районі, де в порівнянні з минулим роком зросли площі засіву пшениці і вівса.

III. Цілком задовольняюче уявляється також і рух в скотарстві України, особливо в степовім районі. Збільшення кількості худоби дає тут: 12,3% для коней, 21,9% для вел. рогатої худоби, 13,5% для овець і кіз і, нарешті, 234,3% для свиней. Відсотки ці для лісостепового району значно менші, але і там спостерігається зріст кількості скоту.

«Загалом,—пише проф. М. Гуревич в згаданій статті,—слід відзначити, що стан основних елементів сільського господарства складається в біжучому році погожо, що виявляється в поширенні посівної площі, в вигіднішій розподілі останньої поміж окремими культурами, в збільшенні кількості скоту, і, зокрема, свинарства. Все це свідчить про живі

¹⁾ Див. «Украинский Экономист» за 19/VII, № 97.

сили селянської маси, що стремить до швидкого відновлення сільського господарства. Несприятливий врожай може поставити під удар всі ці досягнення». (Підкресл. наше М. Ш.).

І дійсно, неврожай принесе затримання темпу щасливого розвитку сільського господарства. Але немає підстав думати, що він може зовсім припинити ту тенденцію, яка так яскраво намітилась за останні роки. Ще раз підкреслюємо, що затримання темпу розвитку сільського господарства в цьому році сталось виключно з огляду на метеорологічні причини. Що-ж до «живих сил селянської маси», то вони виявили, і є всі підстави гадати, що й виявлятимуть, дальше стремління в напрямі до здобуття поступу в організації і інтенсифікації свого господарства. Відновлення зовнішньої торгівлі встигло дати селу великі користи.

Це чи не найбільший стимул до дальшого розвитку продукції. І цього-річний, хоч і важкий удар ні в якому разі не матиме якихось катастрофічних наслідків, а отже ні в якому разі не знищить і тривання тієї тенденції зросту, яка в сільському господарстві за останні роки так певно зафіксувалась. Коли згадаємо, яку зараз увагу звернено на землеустрій, на загальне піднесення агрикультурного рівня, на розвиток свідомости села, на поширення колективізації і т. д., можемо спокійно вірити в те, що в динаміці своїй продукція сільського господарства обіцяє лише дальший інтенсивний рух в напрямі до відбудови довійськових норм в ближчі роки.

Таке ми бачимо, коли аналізуємо один з головніших елементів згаданого вище комплексу внутрішніх економічних факторів. Що-ж дає нам знайомство з другим елементом подібного-ж порядку, а саме з тенденціями останніх років в обсягу української промисловости?

І тут спостерігаємо з року на рік значний поступ. Далека від довійської продукція промисловости ступнево і вірно йде в напрямі наближення до неї. Це видно зі слідуєчих цифр планової продукції українських трестів:

(В мільйон. довійськ. карбов.)

1921—22 рік	113,6	100%
1922—23 »	179,3	158%
1923—24 » (цифри плану)	273,3	241%

Протягом першої половини біжучого господарчого року цифри плану виконано значно більше, ніж на 50%, і в тому, що цей рік дасть виконання плану не менш, як на 100%, не може бути сумніву. Отже ми бачимо, що поступ тут дуже великий. В минулому році продукція промисловости збільшилась на 58% проти 1921—22 року; в біжучому році збільшення проти минулого дає знов 47,1%.

В цей час відомі вже передбачення вищих господарських органів УСРР що-до продукції української промисловости в 1924—25 році.

В звязку з неврожаем і з неминучістю певного зменшення купівельної здатности селянства і цілого населення темп відновлення промисловости знижується. Але сама тенденція зросту продукції її лишається. В кінці липня Президія ВРНГ затвердила проект складання промплану на 1924—25 рік. З передбаченням збільшення продукції української промисловости на 30% по кількості і на 20% по цінності.

Перейдемо до слідуєчого елементу величезної ваги, до транспорту. Які його минулі досягнення і які він має перспективи надалі? Відносно

цього ми знаходимо дані для висновків в слідуєчих ціфрах обороту вантажів по Південній Окрузі Шляхів Сполучень.

(В міл. пудів.)

1921/22 рік	0,8
1922/23 »	1,3
1923/24 »	1,6 ¹⁾
1924/25 » (план)	2,0

Нерв економічного життя країни працює все жвавіше. Тут знов таки направа, яку спостерігаємо навіть неозброєним докладнішими економічними даними оком. П. О. Ш. Сполучення проектує також переведення в майбутньому році великих праць по зміні рейок та злежнів; чекається досягнення бездефіцитності українських залізниць і т. д. Отже і тут перспективи цілком добрі.

В попередньому розділі ми бачили, що дає зовнішній торгівлі перехід на сталу валюту, і як ця царина нашого господарства впливає й повинна впливати на дальший розвиток радянської зовнішньої торгівлі. Значну направу внесла грошева реформа також і до внутрішньої торгівлі, де тепер, між иншим, помічаються такі позитивні з'явища, як оздоровлення вексельного обігу, зміцнення ролі кооперації й держторгорганізацій і т. д. Не спиняючись на інших моментах, зазначимо, що перспективи дальшої направи цілого господарства УСРР зовсім задовольняючі. Перешкодити зростові основних складових частин його можуть лише якісь зовнішні фактори, фактори катастрофічного порядку, які не залежать від дії тих сил, що працюють в середині самого економічного організму країни. Але таких факторів, коли ми пробуємо вияснити ближчі перспективи якоїсь галузі народньо-господарчого життя, брати на увагу не доводиться. Хіба-ж міг на початку 1914 року якийсь економіст, характеризуючи перспективи народнього господарства якоїсь країни, передбачати і вставляти до своїх міркувань і економічних будов можливість чотирьохрічної війни? Хіба-ж японський землетрус не розбив всіх прогнозів розвитку японського народнього господарства? Хіба-ж ми можемо до наших передбачень вводити такий елемент, як можливість повторення і в слідуєчому році неврожаю? Звичайно, ні. Оперувати фактами, поява яких цілковито не залежить від людської волі, від умов організації господарства, від загальних умов розвитку, хазяйчої кон'юнктури країни, коротко кажучи, від тих умов, що їх заздалегідне передбачення абсолютно не може піддатись обрахункові,— оперувати такими фактами при okreśленню якихось перспектив в господарчих процесах не можна. А як що їх скидаємо з рахунку, ми можемо твердо сказати: минулий і сучасний стан основних галузів народнього господарства УСРР дає повну підставу оптимістично дивитись на дальший його розвиток, а зокрема, на дальший щасливий розвиток такої його важливої частини, як зовнішня торгівля. Це—що до перспектив на ближчі роки. Ближчий рік в цьому відношенні, звичайно, гірший. Але й тут ще важко определити, наскільки він затримає загальногосподарчий поступ країни. Наведемо вистарчаючо авторитетну думку відносно цього центрального українського економічного органу «Українського економіста» (від 23 липня),

1) Ціфра інтерпольована. М. Ш.

яку висловлено на підставі всебічної оцінки кон'юнктури за червень місяць, під час якого саме виявилися сумні наслідки врожаю.

«Коли перевести погляд,—пише часопис в передовій»: «Годовые перспективы в свете июньской конъюнктуры»,—від здогадальних перспектив майбутнього року, до дійсності критичного місяця, яким був червень, з його паничною кон'юктурою, ми все-ж можемо підвести підсумок в тому розумінні, що, коли не рахувати тимчасової різкої реакції на ділянці цін і почасти товарообороту, в останньому ми поки-що не маємо підстав—навіть в світлі червневої кон'юнктури—для песимістичного прогнозу на майбутній рік».

Так малюються перспективи в обсягу основних внутрішніх економічних факторів, що впливають безпосередньо на перебіг наших торговельних зносин з закордоном. Як вже ми згадували, другим визначальним моментом наших майбутніх експортних і імпортних можливостей є рух світової кон'юнктури. Збільшення чи зменшення купівельної здатності європейських країн, що позначається у відповідному розширенні чи звуженні їх зовнішньої торгівлі, а зокрема їх імпорту, вигляди на конкуренцію з іншими експортуючими країнами, і особливо з тими з них, що подібно нам вивозять в великій кількості збіжжя, передбачення в справі відкриття нових ринків для нашого експорту закордон продуктів промисловости, всі ці й інші подібні фактори, що лежать в площині зовнішньої економіки, економіки загальносвітової, в розвитку нашої торгівлі з закордоном гратимуть в ближчі роки,—і взагалі доки існуватимуть капіталістичні держави на Заході, цеб-то доки не шезне поняття «зовнішня торгівля» і не заміниться воно поняттям «плановий соціалістичний обмін в середині світової комуністичної федерації», не меншу роль, ніж фактори внутрішньо-радянського значіння.

Зупинимось тут трохи докладніше на тих змінах, які за останні роки зазнала ціла світова зовнішня торгівля.

В першому розділі цієї праці ми вже дали загальну уяву про рух світової зовнішньої торгівлі за роки війни, і перші наступні за нею. Що-ж ми бачимо при детальнішому з ним ознайомленню?

Після закінчення війни міжнародні торговельні зв'язки, що за 1914—18 р.р. зменшились майже удвічі, починають знов поволі розвиватись. Це й зрозуміло. Закінчення підводної війни, знищення військових загородок поміж більшістю держав, збільшення тонажу, зниження фрахтів і т. п. все це не могло лишитись без впливу на оживлення міжнародних торговельних зносин. В 1920 році тонаж кораблів, що входили та виходили з портів деяких держав, досягає вже довійскових ціфр. (Сп. Держави Америки і Японія). Разом з тим, як це зазначає в своїй відомій книзі «Мировое хозяйство и его конъюнктура во время и после войны» проф. Н. Д. Кондратьев, спостерігається в післявійськову добу цікаве з'явище: несприятливість торговельного балансу країн, що їх війна глибоко доторкнулась (Франції, Англії, Італії, навіть Німеччини), зменшується і, відповідно, зменшується сприятливість балансу інших країн (Канада, Японія та інші). Європейські країни вступають у боротьбу за відновлення своїх впливів на тих ринках, звідки їх за військове чотирьохліття витіснили заокеанські країни, шукають поширення впливів в колоніях, утворюють фактично нові колонії на заході б. Росії; Польщу, Балтійські держави і т. д. В цій гарячковій праці по відновленню втрачених позицій очі французьких і

англійських промисловців і торговців, природно, звертаються до бувш. Росії. Відбуваються спроби збройно заволодіти цим величезним в потенції ринком збуту. Йдуть блокада й інтервенції, які, однак, не дають бажаних наслідків.

Вже в кінці 1920 року помічається перелом в світовій кон'юктурі в бік її погіршення. Намічається криза. І знов у всіх країнах відбувається тому процес нового зниження розмірів закордонної світової торгівлі. Але і в 1921 р. продовжує діяти вже згадана тенденція активізації балансу країн, що особливо потерпіли за час війни.

Поборення чи, вірніше, часове припинення економічної кризи в кінці 1921 року стимулює новий зріст експорту й імпорту головних країн світу. Збільшується оборот вантажів на залізницях, оборот кораблів торговельної флоти.

«І все-ж,— пише в згаданій праці проф. Кондратьєв,— не зважаючи на констатоване піднесення торгівлі взагалі і зовнішньої торгівлі зокрема, остання розширюється дуже повільно... При існуючих умовах розширення світової торгівлі й не може йти швидким темпом, бо умови торгівлі все-ж лишаються надзвичайно несприятливими. Величезним гальмом її є до цього часу глибока різниця в курсі валют і несталість самих курсів»¹⁾.

Ця оцінка лишається в силі і для 1923 та 1924 років. І більшість тих причин, що впливали гальмуюче на розвиток світової зовнішньої торгівлі, звичайно, в неменшій мірі впливали і ще впливатимуть і на дальший рух радянської зовнішньої торгівлі.

«Розвиток мирової торгівлі,— пише далі цитований автор,— безумовно затримується з огляду на новий фактор—ріжного роду післявійськовий протекціонізм. Зміцнення протекціонізму ми спостерігаємо в Сп. Державах, у Франції. Різко виявлені форми його зустрічаємо навіть в Англії. Збільшення протекціонізму—це наслідок початку післявійськової світової конкуренції і стремління окремих країн створити оборону для галузів своєї національної промисловости, що народились або розвинулись в добу військової відносної ізоляції, галузів мало придатних в кожній окремій країні до одвертої світової конкуренції. Можливо, що ці з'явища протекціонізму мають тимчасовий характер. Але протекціонізм поки що факт і він безумовно гальмує розвиток світової торгівлі».

Чи цей останній фактор має якесь значіння для поступу нашої зовнішньої торгівлі? Має, і то велике. Ми вже згадували про те, що й нам доводиться витримувати велику конкуренцію в царині експорту. Чи то ми вивозимо з України цукор до Персії, чи то з РСФСР туди-ж мануфактуру, чи то експортуємо хліб закордон, ми всюди маємо зустріч з сильним ворогом: Англією, в перших випадках, Америкою і Канадою, в другому, то-що. До труднощів цієї конкуренції і боротьби з країнами, які за час відсутности нашої на мирових ринках встигли захопити колишні наші позиції, приєднується здержуючий рух зовнішньої торгівлі фактор—протекціонізм. В обсягу імпорту до індустриальних країн сировини він, що правда, не дуже виявлявся. Але саме тепер, наприклад, він має стати дуже поважним негативним фактором зовнішнього порядку в сфері кон'юкттури хлібоекспорту. Відомий факт протиімпоротної хлібної кампанії у Франції, починаючи якраз з 1920—21 років. Вона скорочує свій вв'яз збіжжя хоч і не може сама вповні задовольнити потреб населення в хлібі. Взагалі,

¹⁾ Див. названу книгу, стор. 229.

нині торговельна політика цілої Європи йде по шляху введення мита на хліб. Зокрема це робиться в Німеччині, яка особливо тісно була з нами зв'язана, як імпортує країна, в обсягу нашої хлібної торгівлі. Доносять також про проект введення мита на хліб в Англії. Поскілки в експорті і СРСР і УСРР домінує саме хліб, переведення протекціонізму в цій галузі значно погіршує перспективи радянської зовнішньої торгівлі.

Але до вже зазначених моментів, що відбиваються негативно на поступі цілої світової зовнішньої торгівлі, а також не можуть не мати в сучасному і майбутньому злого впливу і на розвиток радянської торгівлі з закордоном, треба долучити ще й інші, тісно зі згаданими вище зв'язані. Це, в першу чергу, несталість політичних відносин в Європі. Захоплення французами Рурської округи, невирішеність репараційної проблеми, непевність сучасного уряду в Німеччині, ворожнеча Англії й Франції—такі дікі й серйозні по наслідкам факти, як напад на торгпредство СРСР в Берліні, відсутність нормальних торговельних зносин поміж різними країнами з огляду на брак політичного визнання одними з них других і так далі, і тому подібне,—все це створює атмосферу для торгових міжнародних зносин цілком ненормальну, нездорову, згубну. А особливо важко в такій атмосфері налагоджувати зруйновані роками війни блокади і відсутности зовн. торгівлі економічні зносини з країнами Заходу і Сходу Радянському Союзові, що перебуває майже з усіх боків оточений ворожими капіталістичними державами. Останні торгують з нами, змушені у нас купувати і нам продавати, виключно з огляду на економічну необхідність це робити. Наш хліб, як-ніяк, конкурент заокеанському хлібові. З другого-ж боку—наш ринок збуту для закордонного краму, як-ніяк, один з величезних світових ринків збуту.

Як добре знає це Німеччина, що тепер жне плоди свого брутального і нахабного, нечуваного в міжнародних зносинах нападу на радянську недоторкальну торговельну установу в Берліні? Як добре знає це Франція, що, хоч ненавидить Рад. Союз, а таки його визнати має в найближчому часі? Як добре знає це «сусідонька» Польща, якої текстильна промисловість Лодзінської округи агонізує? І *volens-nolens* торгувати з СРСР і визнавати СРСР таки доводиться, хоч при цьому доводиться також миритись із існуючою у нас, неавтономною всім їм монополією зовнішньої торгівлі. Все-ж в ненормальності такого перебігу зовнішньої торгівлі не доводиться, звичайно, нікого переконувати. І вона існуватиме ще довго, творючи зайву і специфічну перешкоду на шляху зросту радянських з закордоном торговельних зв'язків.

Проте, коли брати речі в перспективі, тут справа стоїть краще, ніж, наприклад, в перешкодах, які тепер повстати можуть в зв'язку зі збільшенням протекціонізму в галузі хлібної торгівлі. Останнє з'явище поки що нове і має тенденцію до збільшення. Відношення-ж до нас закордону загально вороже, хоч і лишається й надалі таким, але, з огляду на вже згаданий чисто економічний примус, іде по лінії спаду. Добрим свідченням цього є хоч би наведені у нас в розділі про сучасну зовнішню торгівлю УСРР факти збільшення кількості, держав з якими ми її провадимо.

Повернемось трохи назад і додамо ще кілька зауважень до зроблених висновків в справі цьогочасної світової зовнішньої торгівлі.

1922 і 1923 роки, не зважаючи на протидіяння тих загальних причин, про які ми вже згадували, приносять значне поліпшення і інтенсифікацію міжнародних торговельних зносин, що виявляється як в цифрах експорту й імпорту окремих країн, так і в збільшенні руху їх навігації. Середнім місячна зовнішня торгівля п'яти світових країн: Англії, Спол. Держав Америки, Франції, Італії та Японії уявляється так:

(В тисячах цінносних одиниць місцевої валюти кожної країни окремо):

	1913 р.	1922 р.	1923 р.	1924 р.		
				січень	лютий	березень
Англія (в 1000 ф. стерл.)						
Експорт. . .	43.771	59.959	63.944	64.235	67.975	61.103
Імпорт. . .	54.931	74.950	81.620	87.948	83.475	91.028
Сп. Держави (в 1000 долар.)						
Експорт. . .	204.024	313.758	340.930	389.054	358.576	341.000
Імпорт. . .	147.932	256.042	310.785	298.525	323.078	319.000
Франція (в 1000 франк.)						
Експорт. . .	573.351	1.781.579	2.535.959	2.699.833	3.918.279	4.354.695
Імпорт. . .	701.778	1.994.194	2.717.334	2.887.921	3.713.800	3.622.604
Італія (в 1000 лір)						
Експорт. . .	209.303	775.197	921.574	840.007	1.103.473	1.216.687
Імпорт. . .	303.803	1.313.730	1.435.420	1.168.486	1.564.708	1.518.227
Японія (в 1000 ієн)						
Експорт. . .	52.393	132.884	120.646	110.158	104.792	—
Імпорт. . .	60.474	153.956	165.589	210.137	291.286	—

Табличка ця свідчить про буйний розквіт зовнішньої торгівлі цих найбільших світових країн протягом 1922 і 1923 років. Цифри експорту й імпорту далеко перевищують вже довійські. Але тут треба знов внести коректив, відносно якого ми писали в I розділі, а саме—треба взяти на увагу падіння золотої вартости сучасних валют проти довійської їх вартости.

Не спиняючись на докладному аналізі наведених даних, вкажемо лише, що і початок 1924 року виявляє ще тенденцію до збільшення розмірів зовнішньої торгівлі окремих країн. Знов тут, для Франції особливо, не треба забувати факту знецінення валют, цеб-то не треба забувати того, що в кількох одиницях наведена картина була-б інша. Проте інтенсивність зросту зовнішньо-торгових оборотів скорша за інтенсивність падіння валюти навіть у Франції¹⁾. Найкращим доказом збільшення міжнародних торговельних зносин є зріст навігації і тону кораблів, що виходили з портів і входили до портів згаданих й інших держав в 1922 і 1923 р.р. Цифри 1922 р. для більшости, а цифри 1923 р. для всіх держав перевищують вже цифри останнього довійського 1913 року. 1924 рік приносить помітне зменшення відповідних цифр.

1) Знецінення франку таке (наводимо відсоткове відношення ціни долара до його паритетної ціни в середньому за місяць): 1920 р.—275,1; 1921 р.—258,7; 1922 р.—235,5; 1923 р.—317,8; 1924 р.—січень—413,6; лютий—436,6; березень—412,2 (Bulletin mensuel de statistique № 4 за 1925 р. Вид. Ліги Націй).

Тонаж кораблів, що вийшли до портів (в тис. тон).					
Середнеміс. за:		Франція	Англія	Німеччина	Спол. Держ.
1913 р.		2.876	4.089	2.215	4.440
1922 »		2.955	3.611	1.858	5.433
1923 »		3.480	4.257	2.531	5.521
1924 »	січень	2.926	3.916	2.153	4.324
» »	лютий	2.825	3.459	1.950	4.545
» »	березень	—	4.093	—	4.600

Тонаж кораблів, що вийшли з портів.					
Середнеміс. за:		Франція	Англія	Німеччина	Спол. Держ.
1913 р.		2.176	5.652	2.220	4.483
1922 »		2.228	4.973	1.877	5.403
1923 »		2.552	5.889	2.575	5.552
1924 »	січень	2.238	5.101	2.152	4.735
» »	лютий	2.046	4.868	1.979	4.600
» »	березень	—	5.096	—	4.539

Зменшення торговельної навігації в перші місяці 1924 р. йде по цілому світовому фронту. Кон'юнктура міжнародної зовнішньої торгівлі в біжучому році дуже слабшає.

Отже протягом 1922 і 1923 р.р. досягнення світової торгівлі були дуже великі, не зважаючи на всі труднощі, на яких ми спинались вище. Процес поліпшення й інтенсифікації зовнішньоторгових зв'язків був нами сконстатований в ці роки і для СРСР і для УСРР. 1924 рік і перспективи в обсягу зовнішніх факторів малюються на майбутнє для всіх країн далеко не рожево. Європа продовжує бути «на вулкані». Протиріччя капіталістичних країн і конкуренція їх збільшується. Миру в світі не видко.

Але для нас, для Радянських Республік, існують в обсягу зовнішніх факторів і специфічні перспективи. Досі ми ще не зовсім включились до світового товарообігу. І в цьому розумінні вигляди на ближче майбутнє досить сприятливі. Поволі, але вірно Радянський Союз відвоює своє місце в загальносвітовій зовнішній торгівлі, переходить від оборони до наступу, завойовує в культурний, звичайно, спосіб нові ринки збуту.

На Заході Рад. Союз дуже поширив коло держав, з якими він нині торгує. Тепер в цьому-ж напрямі звертається велика увага й на схід. Коли перший цікавить СРСР і УСРР з точки зору ринків збуту для нашого хлібу і сировини, то другий—Схід—це той величезний в перспективі ринок, який зможе поглинути продукцію нашої зростаючої в видатності виробництва промисловости. Захід і Схід,—розвинути з ними наш товарообмін до максимуму, до довійськової норми в першу чергу, це ближче завдання зовнішньої торгівлі Рад. Республік на майбутнє п'ятиріччя.

Внутрішні передумови для цього маютьс'я. Біжучий рік дасть тут затримку, але не він характеризує загальну тенденцію розвитку нашого господарства і нашої зовнішньої торгівлі. Зовнішні передумови далеко не блискучі. Але не блискучі вони і для кожної іншої європейської і заоканської країни, не блискучі в світовому масштабі. Тут шанси всіх приблизно рівні, а для нас, в динаміці, і тут може бути також лише поліпшення перспектив.

Нове соціалістичне будівництво в СРСР дає свої позитивні наслідки. Дає їх зокрема і система монополії зовнішньої торгівлі. Окремі удари, незалежні від продукційних умов, від людської волі, не знищують тенденції зросту українських торговельних зносин з закордоном. Будучина їх малюється світло.